

ΟΥΨΕΙΣ ΤΙΝΕΣ
ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΚΑΚΟΥ, ΘΕΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΚΑΙ ΙΕΡΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Υ Π Ο

ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Προλεγόμενα

Ἐν τῇ μετὰ χεῖρας μελέτῃ ἡμῶν ἀσχολούμεθα μετὰ θέματος ἰδιάζοντος εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰς πνευματικὰς ἐνατενίσεις τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἐκ τῆς πλουσίας δογματικῆς διδασκαλίας τοῦ ἱεροῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπελέξαμεν ὠρισμένα τινὰ σημεῖα, ἀφορῶντα εἰς τὴν περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἅτινα καὶ μελετῶμεν ὑπὸ τὸ φῶς τῶν περὶ τῆς ὕλης καὶ τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἰδιαιτέρων διδαγμάτων του. Πρὸς μείζονα κατοχύρωσιν τοῦ κεντρικοῦ θέματος τῆς μελέτης ἡμῶν ἐθεωρήσαμεν σκοπιμον ὅπως πλαισιώσωμεν τοῦτο, ἀφ' ἐνὸς μὲν δι' εἰδικῆς ἀναδρομῆς εἰς τὰ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ κακοῦ, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τῆς Πλωτίνειου φιλοσοφίας, διδάγματα ἐλλήνων τινῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ συνοπτικωτάτης ἐκθέσεως τῆς περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων διδασκαλίας τοῦ ἱεροῦ Πατρός.

Μελετήματα, ὡς τὸ προκείμενον ἡμῖν, ἀπτόμενα τῆς οὐσίας καὶ τοῦ βάθους τῆς Ὁρθοδοξίας, εἶναι πολλαχῶς χρήσιμα· τοῦτο μὲν πρὸς στήριξιν τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, τοῦ, ὡς μὴ ὄφειλε, δεινῶς διεκταρασσομένου σήμερον ἐν τῇ πολυκυμάντῳ καὶ ταραχώδει ἐποχῇ ἡμῶν, τοῦτο δὲ πρὸς συγκριτικὴν παράστασιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ βάθους τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς ὅ,τι ὑπάρχει σχετικὸν καὶ ἀνάλογον ἐν τῇ Δυτικῇ Χριστιανωσύνῃ.

Ἐὰν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συμβάλῃ ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον ἢ μετὰ χεῖρας διατριβῆ, ὃ πονήσας ταύτην θὰ θεωρήσῃ ἑαυτὸν ἐξόχως εὐτυχῆ, ὡς ἀποπληρώσας μικρὸν τι χρέος ἐναντι τῆς σεπτῆς ἡμῶν μητρὸς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Εἰσαγωγικά τινα

Μία τῶν βασικωτέρων αἰτιάσεων τῶν εἰκονομάχων κατὰ τῆς χρήσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἦτο καὶ αὕτη, ὅτι δηλαδὴ αἱ εἰκόνες ζωγραφούμεναι ἐπὶ τῆς φύσει κακῆς ὕλης, αποτελοῦσι προσβολὴν μᾶλλον ἢ σεβασμὸν τῶν ἐν αὐταῖς παριστωμένων ἱερῶν προσώπων καὶ πραγμάτων. Τῆς τοιαύτης δοξασίας καθάπτεται δριμύτατος ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Αὕτη κατ' αὐτὸν ἀποτελεῖ ἀπήχησιν τῆς μανιχαϊκῆς κακοδοξίας, ἣτις, ἐκδεχομένη δυαρχικῶς τὰ ὄντα, θέτει τὴν ὕλην ὡς τὴν ἀίδιον ἀρχὴν καὶ τὸ ὑπόστρωμα πάσης ἐν τῷ κόσμῳ ἀταξίας καὶ κακίας. Ὁ ἱερός Πατήρ, ἀφορμώμενος ἐκ τῶν ἐν λόγῳ αἰτιάσεων καὶ ἀναιρῶν αὐτάς, ἀναπτύσσει τοῦτο μὲν τὰς περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ ιδέας αὐτοῦ, τὰς ὁποίας κατὰ κανόνα εὐρίσκει ἐν τῇ πρὸ αὐτοῦ πατερικῇ γραμματείᾳ, τοῦτο δὲ τὰς περὶ τῆς φύσεως τῆς ὕλης ἀντιλήψεις του. Τὸ κακὸν οὐδεμίαν σχέσιν ἢ ἀναφορὰν δύναται νὰ ἔχη πρὸς τὸ ἀγαθὸν (τὸν Θεόν). Δὲν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν οὔτε εἶναι τι τῶν πεποιημένων ὄντων. Εἶναι μᾶλλον στέρησις καὶ ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐτέρωθεν ἡ ὕλη, ὡς παρὰ Θεοῦ πεποιημένη, εἶναι ἐν ἑαυτῇ τιμὰ καὶ καλή. Τοῦτο περιτράνωσ μαρτυρεῖ τὸ γεγονός τῆς θείας τοῦ Λόγου ἐνανθρωπήσεως. Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, μηδὲν βδελυσσόμενος τὴν ὕλην, λαμβάνει ἐξ αὐτῆς τὸ ἄχραντον σῶμά του, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἐνεργεῖ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ὕλη καθόλου λαμβάνει προέχουσαν θέσιν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς σφαιρούσης χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐξυπηρετοῦσα τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς σωτηριώδεις βουλὰς τῆς θείας περὶ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας. Ἡ ὕλη δέον ὅπως ἀποτελῇ ἐξυπηρετικὸν ὄργανον τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐπομένως οὐδαμῶς ἀποτελεῖ ὕβριν καὶ ἐξευτελισμὸν διὰ τοὺς ἀγίους ἢ δι' ὕλικῶν μέσων ἐξωτερικὴ παράστασις αὐτῶν, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸναντίον τιμὴν καὶ δόξαν αὐτῶν. Πρὸς τούτοις τὸ τίμιον καὶ καλὸν τῆς ὕλης ἐμφαίνεται προσεχόντως καὶ ἐν τῇ συμμετοχῇ αὐτῆς εἰς τὸ θεωτικὸν ἔργον τοῦ Κυρίου. Ὁ Σωτὴρ ἐθέωσεν ἐν ἑαυτῷ ὀλόκληρον τὴν φύσιν. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, δεχόμενον ἐν ἑαυτῷ τὸ θεοποιητικὸν ἔργον τῆς χάριτος, προώριστα ὅπως, ὁμοῦ μετὰ τῆς ὁμοζύγου ψυχῆς, κληρονομήσῃ τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν, ἀποστίλβον δὲ τὴν λαμπηδόνα τῆς θείας ἐνεργείας, μέλλει νὰ εἰσέλθῃ ἐς αἰεὶ εἰς τὸ αἰώνιον κράτος τῆς θείας βασιλείας.

Τὰς ιδέας ταύτας τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς μελετῶμεν ἐν τοῖς ἐξῆς ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῶν γραμμαδαῖς.

α) Τὸ κακὸν ὡς μὴ δὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ καὶ τῇ προγενεστέρᾳ αὐτοῦ πατερικῇ γραμματεία.

Ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ οὐσία τοῦ κακοῦ ἀπετέλεσαν ἀνεκαθεν ἀντικείμενον πέριξ τοῦ ὁποίου ἐστράφη ἐπιμελῶς ἡ φιλόσοφος σκέψις καὶ ἔρευνα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παταγώδης ἐν τῷ κόσμῳ ἰσχὺς τοῦ κακοῦ, πιέζοντος ἀσφυκτικῶς τὰ στήθη τῶν ἀνθρώπων καὶ δηλητηριάζοντος τὴν ζωὴν αὐτῶν, ἐπέσυρεν ἐργώδη τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς ἀνίχνευσιν τῆς φοβεραῆς ταύτης δυνάμεως, ἥτις δίκην ὀγκολίθου πιέζει καὶ συνθλίβει τὴν ὑπαρξίν, πληροῦσα ἀηδίας καὶ ἀθλιότητος τὸν βίον.

Ἐν τῇ πατερικῇ γραμματεία διεμορφώθη ἀπ' ἀρχῆς ἰδία θεολογικὴ τάσις, ἥτις τὴν οὐσίαν τοῦ κακοῦ ἐκδέχεται ὡς ἄρνησιν καὶ ἀπουσίαν τοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ ἐκπροσωποῦντες τὴν τάσιν ταύτην Πατέρες ἐπηρεάζονται κατὰ κανόνα ὑπὸ προσομοίων ἀντιλήψεων τῆς θύραθεν φιλοσοφίας, μάλιστα δὲ τῆς πλατωνικῆς καὶ νεοπλατωνικῆς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὅμως παρουσιάζουσι καὶ αἰσθητὰς ἀποκλίσεις καὶ δὴ καὶ εἰς ὅσα σημεῖα τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφήματα εὐρίσκονται εἰς ἄκραν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀποκεκαλυμμένον δόγμα τῆς πίστεως. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ προσπάθεια τῶν ἱερῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ ν' ἀποκλείσῃ παντελῶς τὸ κακὸν ἀπὸ πάσης περιοχῆς τοῦ ὄντος, οὕτω δὲ νὰ δικαιώσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὡς πηγὴν πάντων τῶν ὄντων καὶ ἐστὶν πάσης ἀγαθότητος καὶ ἀγιωσύνης. Βεβαίως μία τοιαύτη ἐκδοχὴ, ὅσον εὐφυῶς καὶ ἀν παρουσιάσῃ τὰ πράγματα, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη σημείων ἀσθενῶν καὶ ἀμφιβόλων, ὡς θέλομεν ἶδει σχετικῶς ἐν τῷ οἰκείῳ μέρει τοῦ μετὰ χεῖρας μελετήματος ἡμῶν.

Καθ' ὅσον δὲ ἐν προκειμένῳ ἡ θεολογοῦσα σκέψις τῶν Πατέρων ἐπηρεάζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων διδαγμάτων τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, δὲν νομίζομεν ὅτι θὰ ἀπεμακρυνόμεθα πολὺ τοῦ θέματος τῆς προκειμένης διατριβῆς ἡμῶν, ἐὰν προετάσσομεν τῆς πατερικῆς ἐκθέσεως ἡμῶν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ κατὰ τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν, καὶ δὴ τὴν Πλωτίνειον.

1. Ἡ φύσις τοῦ κακοῦ παρὰ τῷ Πλωτίνῳ¹.

Κατὰ τὸν Πλωτίνον τὸ κακὸν εὐρίσκεται εἰς ἀπόλυτον ἀντίθεσιν πρὸς τὸ

1. Ἡ περὶ τοῦ κακοῦ ἐκδοχὴ δὲν ἐφέρετο ἐνιαίως ἐν τῷ χώρῳ τῆς Νεοπλατωνικῆς Σχολῆς κατὰ τὸν δ' μ.Χ. αἰῶνα, ἀλλ' ὑπῆρχε θέμα συζητήσεων ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς. Οὕτως ἡ Πλωτίνειος περὶ κακοῦ ἐκδοχὴ δὲν ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ Ἀμμωνίου, οὔτε δὲ καὶ υἱο-

ἀγαθόν. Ἐπομένως διὰ τὴν φθάση τις εἰς πλήρη καὶ σαφῆ ἔννοιαν τῆς ἀϋθεντικῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ, ὀφείλει πρωτίστως νὰ ἔχη σαφῆ ἔννοιαν τῆς οὐσίας τοῦ ἀγαθοῦ. Εἶναι δὲ τὸ ἀγαθὸν ἡ ὑψίστη ἐκείνη τῶν ὄντων ἀρχή, ἐξ ἧς ταῦτα ἀπολύτως ἐξαρτῶνται καὶ πρὸς ἣν δι' ἐφέσεως σπεύδουσι, δεόμενα αὐτῆς. Ἐνῶ δὲ τὰ πάντα ἡρτηνται ἀπολύτως ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, μόνον τὸ ἀγαθὸν τυγχάνει «ἀνευδεές, ἱκανὸν ἑαυτῷ, μηδενὸς δεόμενον, μέτρον πάντων καὶ πέρασ», ὅπερ χορηγεῖ ἐξ ἑαυτοῦ «νοῦν καὶ οὐσίαν καὶ ψυχὴν καὶ ζωὴν καὶ περὶ νοῦν ἐνέργειαν»². Καὶ μέχρι μὲν τοῦ ἀγαθοῦ τὰ ὄντα πάντα εἶναι καλὰ. Αὐτὸ ὅμως τὸ ἀγαθὸν ἴδρυται ὑπὲρ πᾶν καλὸν (ὑπέρχαλος) καὶ εὐρηται «ἐπέκεινα τῶν ἀρίστων», κατέχον θέσιν βασιλικὴν καὶ ἡγεμονικὴν ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ³. Εἶναι νοῦς, οὐχὶ ὡς ὁ ἡμέτερος, ὅστις προκόπτει καὶ τελειοῦται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέτρων καὶ τῶν κανόνων τῆς λογικῆς (1, 11-14). Ὁ θεῖος νοῦς κατέχει καὶ ἐμπεριλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ τὰ πάντα. Εἶναι τὰ πάντα. Ἔχει τὰ πάντα «οὐκ ἔχων» (δηλ. κατὰ τρόπον ξένον πρὸς τὸ ἔχειν, ὅπερ παρατηρεῖται ἐπὶ τῶν ὄντων). Ὅ,τι κατέχει εἶναι αὐτὴ αὐτῆ ἡ φύσις του. Οὔτε δ' ὑπάρχει τι ἴδιον καὶ κεχωρισμένον ἐν αὐτῷ· «ὄλον τε γὰρ ἐστὶν ἕκαστον καὶ πανταχῇ πᾶν». Παρὰ ταῦτα δὲν συγγέεται μετὰ τῶν ἄλλων ἀλλ' ἐνυπάρχει ἰδίως καὶ χωρὶς (1, 15-19). Ἡ πρώτη ἐνέργεια καὶ ἡ πρώτη οὐσία προέρχεται ἐκ τοῦ Νοός, καίπερ οὗτος ἐν ἑαυτῷ παραμένει ἀμετακίνητος (1, 21-22). Βεβαίως ὑπάρχει καὶ τις ἐνέργεια στρεφομένη περὶ τὸν Νοῦν, ἥτοι ἡ τῆς νοητικῆς οὐσίας, ἥτις ζῆ καὶ κινεῖται περὶ ἐκεῖνον (1, 21-23). Οὕτω καὶ ἡ ἑξῶθεν ψυχὴ, περὶ τοῦτον χορεύουσα καὶ τὰ «εἴσω αὐτοῦ θεωμένη», βλέπει δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν (1, 23-35).

Ἐν τῷ μακαρίῳ καὶ ἀπήμονι τούτῳ βίῳ τῶν θεῶν, ἐν τῷ κράτει δηλονότι τῆς θείας παναρχίας καὶ μακαριότητος, οὐδεμίαν θέσιν δύναται νὰ ἔχη τὸ κακόν. Ἄν εἶχε τοῦτο ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἦτο κακόν.

Ἐφ' ὅσον ὅμως τὸ κακὸν ἀποκλείεται παντελῶς ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ὄντων καὶ τοῦ ἐπέκεινα τῶν ὄντων, τότε ποῦ δυνάμεθα νὰ ἐντοπίσωμεν αὐτό; Κατὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ κακὸν πρέπει νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μὴ ὄντος, ὡς εἰδός τι τοῦ μὴ ὄντος, καὶ ὡς τι τῶν μεμιγμένων τούτῳ ἢ ὁπωσοῦν

θετήθη ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου καὶ τοῦ Ἰαμβλίου. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι δὲν ἐξεδέχοντο τὴν ὕλην ὡς φύσει κακὴν. Ὁ δὲ Σαλλούστιος ἐν τῷ Περὶ θεῶν καὶ κόσμου ἔργῳ αὐτοῦ ἀποδέχεται ὅτι μόνον οἱ θεοὶ τυγχάνουσιν ἀγαθοί, ἐκτὸς δ' αὐτῶν οὐδεμία φύσις ὑπάρχει κακὴ, τὸ δὲ κακὸν δὲν εἶναι εἰ μὴ μόνον ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως καὶ τὸ σκότος δὲν ὑπάρχει καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ γεννᾶται ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ φωτός. Οὐδεμία οὐσία ἐπομένως ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ φύσει τὸ κακόν, ὅπερ προέρχεται μᾶλλον ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως (βλ. Jean Daniélou, *L' être et le temps chez Grégoire de Nysse*, Leiden 1970, σελ. 140).

2. Plotini Opera, Oxford classical Texts, Oxonii 1964, t. I, Ἐννεάς I, 8, 1, 4-6, σελ. 109.

3. Αὐτόθι, 1, 7-9.

κοινωνούντων αὐτῶ (3, 3-6). Τὸ δὲ μὴ ὄν δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῆ ἀπλῶς πρὸς τὸ μὴ ὑπάρχον, ἀλλὰ πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς τι ἐντελῶς διαφόρου τάξεως ἀπὸ τὸ αὐθεντικὸν εἶναι (αἴτερον μόνον τοῦ ὄντος), ὡς τις εἰκὼν καὶ ἀποσκίασμα τοῦ ὄντος, ἢ καὶ πορρωτέρω ἔτι τούτων ὑπάρχον (3, 6-9). Τὴν περιοχὴν τοῦ μὴ ὄντος ἀποτελεῖ γενικῶς ὁ κόσμος τοῦ αἰσθητοῦ: «τοῦτο δ’ ἔστι τὸ αἰσθητὸν πᾶν καὶ ὅσα περὶ τὸ αἰσθητὸν πάθη ἢ ὑστερόν τι τούτων καὶ ὡς συμβεβηκὸς τούτοις ἢ ἀρχὴ τούτων ἢ ἐν τι τῶν συμπληρούντων τοῦτο τοιοῦτον ὄν» (3, 9-12). Εἰς τὴν ιδέαν ταύτην τοῦ μὴ ὄντος δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν κατὰ τὸν Πλωτῖνον διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν ιδιοτήτων τοῦ μὴ ὄντος πρὸς τὰς ἀντιθέτους ιδιότητας τοῦ ἀγαθοῦ, οἷον τῆς ἀμετρίας πρὸς τὸ μέτρον, τοῦ ἀπειροῦ πρὸς τὸ πέρασ, τοῦ ἀνειδέου πρὸς τὸ εἰδοποιητικόν, τοῦ ἀεὶ ἐνδεοῦς πρὸς τὸ αὐταρκές (3, 12-15). Εἶναι δὲ τὸ μὴ ὄν (τὸ αἰσθητὸν) ἀεὶ ἀόριστον, οὐδαμῆ ἔσθως, παμπαθές, ἀκόρητον, πενία παντελής» (3, 15-16). Τὰς ιδιότητας ταύτας τοῦ μὴ ὄντος (ἀμορφίαν, ἀπειρίαν, παντελῆ πενίαν κ.λ.π.) δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν ὡς ἀπλᾶ συμβεβηκῶτα, ἀλλ’ ὡς τι ἐπέχον θέσιν οὐσίας τῶ μὴ ὄντι, εἰς τρόπον ὥστε πᾶν μέρος τοῦ μὴ ὄντος νὰ ἀπηχῆ ἐν ἑαυτῶ ὀλόκληρον τὸ μὴ ὄν, ὅ,τι δὲ ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μετ’ αὐτοῦ νὰ καθίσταται κακόν, οὐχὶ βεβαίως ἐξ ἐπόψεως τῆς οὐσίας καὶ τοῦ εἶναι, ὡς οὐσία καὶ φύσει εἶναι τὸ ἀπόλυτον κακόν (3, 16-20). Ὁ Πλωτῖνος κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ἀπολύτου κακοῦ καὶ τοῦ ἐπισυμβαίνοντος ἢ ἐπιγιγνομένου κακοῦ. Τὸ ἀπόλυτον κακὸν προηγεῖται πάντοτε τοῦ ἐπιγιγνομένου. “Ὅπως δὲ ὑπάρχει ἀγαθὸν τὸ μὲν αὐτό, τὸ δὲ ὁ συμβέβηκεν, οὕτω καὶ κακὸν τὸ μὲν αὐτό, τὸ δὲ ἤδη κατ’ ἐκεῖνο συμβεβηκὸς ἑτέρῳ» (3, 22-24). Ἐν ἄλλαις λέξεσι, δέον ὅπως προϋφίσταται τοῦ ἐπὶ μέρους κακοῦ τὸ ἀπόλυτον, ὡς τι «ἀπειρον καθ’ αὐτὸ καὶ ἀνειδεον», ἐν τῶ ὁποίῳ νὰ πληροῦνται ἅπαντα τὰ προμνημονευθέντα γνωρίσματα τοῦ κακοῦ· ὅ,τι δὲ μετ’ ἐκεῖνο ἐπισυμβαίνει κακὸν «ἢ μεμιγμένον ἔχει τοῦτο ἢ βλέπον πρὸς αὐτὸ ἔστι τοιοῦτον ἢ ποιητικὸν ἔστι τοιοῦτου» (3, 31-34). Ὡς οὐσίαν τοῦ πρώτου καὶ καθ’ αὐτὸ κακοῦ ὁ λόγος ἀνευρίσκει τὴν φύσιν τὴν ἀποκειμένην σχήμασι καὶ εἶδεσι καὶ μορφαῖς καὶ μέτροις καὶ πέρασι καὶ ἀλλοτρίῳ κόσμῳ κοσμουμένην, μὴδὲν παρ’ αὐτῆς ἀγαθὸν ἔχουσαν, εἶδωλον δὲ ὡς πρὸς τὰ ὄντα» (3, 35-40). Τὴν ἀμορφον καὶ ἀσχημάτιστον ταύτην φύσιν ἀποτελεῖ γενικῶς ἡ ὕλη.

Ἡ φύσις τῶν σωμάτων, καθ’ ὅσον ταῦτα μετέχουσιν ὕλης, δὲν ἀποτελεῖ πρῶτον κακόν, ἀλλὰ δεύτερον. Τὰ αἰσθητὰ σώματα ἔχουσιν εἶδός τι, πλὴν οὐχὶ ἀληθινόν. Εἶναι ἑστερημένα ζωῆς. Διὰ τῆς ἀτάκτου κινήσεως καὶ φορᾶς αὐτῶν φθειροῦσιν ἄλληλα, παρεμποδίζουσι δὲ τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς. Ταῦτα εὐρίσκονται εἰς ἀέναον ῥοὴν ἀπομακρυνόμενα τοῦ ὄντος (4, 1-5).

Ἡ ψυχὴ ἀντιθέτως δὲν εἶναι καθ’ ἑαυτὴν κακὴ. Ἡ ψυχὴ καθίσταται κακὴ, ὅταν ὑποδουλοῦται εἰς ἐκεῖνο, εἰς ὃ «πέφυκε κακία ψυχῆς ἐγγίγνεσθαι» (4, 5-8). Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τούτου τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς εἶδος ἐπισπάται τὸ κακόν, ἦτοι ἀμετρίαν καὶ ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν, ἐξ ὧν καὶ ἀκολασία καὶ δειλία καὶ ἡ

ἄλλη ψυχῆς κακία, ἀκούσια παθήματα, δόξας ψευδεῖς ἐμποιοῦντα κακά τε νομίζειν καὶ ἀγαθὰ δὲ φεύγει τε καὶ διώκει» (4, 8-12). Ἐν τῇ τοιαύτῃ καταδουλώσει ἡ ψυχὴ «μέμικται ἀμετρία» καὶ καθίσταται «ἄμοιρος εἶδους τοῦ κοσμοῦντος καὶ εἰς μέτρον ἄγοντος» (4, 15-16). Ταῦτα δὲ πάντα ἐπισυμβαίνουνσι, διότι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀμιγῆς καὶ καθαρὰ, ἀλλ' ἐγκέκραται σώματι ὕλην ἔχοντι (4, 16-17). Ἀκολούθως, ἂν τὸ λογιστικὸν μέρος τῆς ψυχῆς παραβλαβῆ, αὕτη παρεμποδίζεται νὰ βλέπῃ, καλυπτομένη ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ τοῦ σκοτισμοῦ, ὃν ἐπιφέρει ἡ ὕλη, παρεμποδιζομένη ἅμα καὶ διὰ τῆς νεύσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ὕλην καὶ τῆς προσηλώσεώς της οὐχὶ πλέον πρὸς τὴν οὐσίαν ἀλλὰ πρὸς τὴν γένεσιν, τῆς ὁποίας πηγὴ πάλιν εἶναι ἡ ὕλη, φύσις τοσοῦτον κακὴ, ὥστε καὶ αὐτὸ εἰσέτι τὸ μὴ ὑπάρχον ἐν αὐτῇ ἀλλ' ἀπλῶς ἐνατενίζον πρὸς αὐτήν, νὰ πληροῖ διὰ τοῦ ἑαυτῆς κακοῦ (4, 17-22). Ἡ ὕλη «ἄμοιρος παντελῶς οὐσα ἀγαθοῦ καὶ στέρῃσις τούτου καὶ ἄκρατος ἔλλειψις ἐξομοιοῖ ἑαυτῇ πᾶν ὅ,τι ἂν αὐτῆς προσάψῃται ὁπωσοῦν» (4, 22-25). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κακὴν ταύτην ψυχὴν, ἡ τελεία καὶ πρὸς νοῦν νεύουσα ψυχὴ εἶναι πάντοτε καθαρὰ καὶ «ὕλην ἀπέστραπται καὶ τὸ ἀόριστον ἅπαν καὶ τὸ ἄμετρον καὶ κακὸν οὔτε ὄρα οὔτε πελάζει» (4, 25-27). Ἡ καθαρὰ αὕτη ψυχὴ «μένει ὀρισθεῖσα νῶ παντελῶς» (4, 27-28).

Κατὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ κακὸν δὲν εἶναι μερικὴ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔλλειψις τούτου πλήρης καὶ ὀλοσχερῆς. Τὸ ὀλίγω ἔλλειπον τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶναι κακόν. Δύναται μάλιστα νὰ εἶναι καὶ τέλειον, ἐξεταζόμενον ὡς πρὸς τὴν ἰδίαν φύσιν αὐτοῦ. Ἡ παντελής ἔλλειψις εἶναι ἐκεῖνη, ἣτις συνίστησι τὸ κακόν. Τοῦτο δ' ἀπαρτίζει καθόλου ἡ ὕλη, τὸ ὄντως κακόν, ὅπερ μηδεμίαν ἀγαθοῦ μοῖραν ἔχει (5, 5-9). Ἡ ὕλη δὲν μετέχει εἰς τὸ εἶναι, ὥστε νὰ συμμετέχη καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ εἶναι λέγεται ἐπ' αὐτῆς ὁμωνύμως. Εἰς τὴν πραγματικότητά αὕτη εἶναι μὴ ὄν. Ἡ μερικὴ ἔλλειψις ἔχει («τὸ μὴ ἀγαθὸν εἶναι», ἐνῶ ἡ παντελής τὸ κακόν (5, 10-13). Βεβαίως τὸ κακὸν δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν ὡς τὸ ἐπὶ μέρους ἐπισυμβαῖνον κακόν, οἷον ἡ ἀδικία καὶ πᾶσα ἄλλη κακία, ἀλλ' ὡς τὴν ἀρχὴν ἐκεῖνην, ἣτις διακρίνεται τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν, ἐν αἷς αὕτη, διὰ τῆς προσθήκης ὀρισμένων στοιχείων, καθίσταται ἐκδηλος (5, 14-17). Ἡ κακία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἀπόλυτον κακόν.

Κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀγαθοῦ συνεπιφέρει αὐτομάτως καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ κακοῦ. Τοῦτο δέ, διότι τὸ αἰσθητὸν σύμπαν ἀναγκαίως φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ὕλην, ἄνευ τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Ἡ φύσις τοῦ παρόντος κόσμου εἶναι ἐπομένως σύμμικτος. Αὕτη σύγκειται «ἐκ τε νοῦ καὶ ἀνάγκης». Ἐπομένως ὅσα ἔρχονται εἰς αὐτὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγαθὰ. Ὅσα δὲ προέρχονται ἐκ τῆς ἀρχαίας φύσεως, ἣτοι τῆς ὑποκειμένης ὕλης, τῆς οὐπω κοσμηθείσης, εἶναι κακά (7, 1-7). Ἀσχέτως ὅμως τούτου, ὑπάρχει καὶ ἄλλος τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἀνάγκην τοῦ κακοῦ. Κατιόντες δηλονότι ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θὰ φθάσωμεν ἀναποφεύκτως εἰς τὸ ἔσχατον, πέραν τοῦ ὁποίου οὐδὲν δύναται νὰ ὑπάρχη. Τοῦτο εἶναι τὸ κακόν:

«ἐπεὶ γὰρ οὐ μόνον τὸ ἀγαθόν, ἀνάγκη τῇ ἐκβάσει τῇ παρ’ αὐτό, ἢ, εἰ οὕτω τις ἐθέλοι λέγειν, τῇ αἰεὶ ὑποβάσει καὶ ἀποστάσει, τὸ ἔσχατον, καὶ μεθ’ ὃ οὐκ ἦν ἔτι γενέσθαι ὀτιοῦν, τοῦτο εἶναι κακόν» (7, 16-20). “Ὅσφ δ’ ἀναγκαῖον εἶναι ἐν τοῖς ἄνω νὰ ὑπάρχη τι μετὰ τὸ πρῶτον, τοσοῦτῳ ἀναγκαῖον εἶναι καὶ ἐν τοῖς κάτω νὰ ὑπάρχη τι τὸ ἔσχατον. Τὸ ἔσχατον τοῦτο εἶναι ἡ ὕλη, ἥτις οὐδὲν ἔχνος τοῦ ἀγαθοῦ ἔχει. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἰδέα καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ (7, 21-23).

Ἄλλο Πλωτῖνος ἀντικρούων τὴν γνώμην καθ’ ἣν τὸ κακὸν δὲν ἐδράζεται κατ’ οὐσίαν εἰς τὴν ὕλην ἀλλ’ εἰς τὸ εἶδος τὸ συνημμένον τῇ ὕλῃ, ἐξ οὗ ἀπορρέουσιν αἱ παντοῖαι ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ἐσφαλμέναι δόξαι (8, 1-10), ἐπιμένει μετὰ δυνάμει εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν αὐτοῦ, ὅτι ἡ ρίζα καὶ ἡ πηγὴ πάσης ἐπὶ μέρους κακίας εἶναι ἡ ὕλη. Ἡ ἐν τῇ ὕλῃ ποιότης (εἶδος) οὐδέποτε ἐνεργεῖ ἀσχέτως τῆς ὕλης, ὅπως καὶ τὸ σχῆμα τοῦ πελέκεως δὲν ἐνεργεῖ ἀσχέτως τοῦ σιδήρου (8, 11-13). Ἐπειτα καὶ τὰ ἐν τῇ ὕλῃ εἶδη δὲν θὰ ἦσαν τὰ αὐτά, ἐὰν ἔμενον καθ’ ἑαυτὰ καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν ὕλην. Διὰ τῆς ἐπαφῆς των ὁμῶς μετὰ τῆς ὕλης καθίστανται «λόγοι ἐνυλοὶ φθαρέντες ἐν ὕλῃ καὶ τῆς φύσεως τῆς ἐκείνης ἀναπλησθέντες» (8, 13-16). Ἡ ὕλη γενομένη κυρία τοῦ εἰς αὐτὴν ἐμφαντασθέντος φθείρει τοῦτο καὶ καταστρέφει, ἀντιπαράθετοσα πανταχοῦ τὴν ἑαυτῆς ἐναντίαν φύσιν (8, 18-20). Οὕτω πᾶν ὅ,τι ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς ὕλης παύει ν’ ἀνήκῃ εἰς ἑαυτό, ἀνήκον ἐφεξῆς εἰς τὴν ὕλην, «ὡσπερ ἐν τροφῇ ζώων τὸ εἰσενεχθὲν μηκέτι εἶναι ὅπερ προσελήλυθεν, ἀλλ’ αἷμα κυνὸς καὶ πᾶν κύνιον, καὶ χυμοὶ πάντες οἵπερ τοῦ δεξαμένου ἐκείνου» (8, 23-27). Συνοψίζων ὁ Πλωτῖνος ἐπαναλαμβάνει τὴν βασικὴν καὶ θεμελιώδη διαπίστωσιν αὐτοῦ, ὅτι τοῦ πρῶτως καὶ κυρίως κακοῦ διακρίνεται τὸ δευτερον κακόν, τουτέστιν ἡ κακία, ἥτις ἀπορρέει καὶ συνεχεται πρὸς ἐκεῖνο: «ἔστω δὴ πρῶτως μὲν τὸ ἄμετρον κακόν, τὸ δ’ ἐν ἀμετρίᾳ γενόμενον ἢ ὁμοιώσει ἢ μεταλήψει τῷ συμβεβηκέναι αὐτῷ δευτέρως κακόν» καὶ πρῶτως μὲν τὸ σκότος, τὸ δὲ ἐσκοτισμένον δευτέρως ὡσαύτως· κακία δὲ ἄγνοια οὔσα καὶ ἀμετρία περὶ ψυχὴν δευτέρως κακὸν καὶ οὐκ αὐτοκακόν· οὐδὲ γὰρ ἀρετὴ πρῶτον ἀγαθόν, ἀλλ’ ὅ,τι ὁμοιωται ἢ μετείληφεν αὐτοῦ» (8, 37-44).

Ἄλλο Πλωτῖνος ἀπαντᾷ ὁμοίως καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα: Ἐὰν ἡ ὕλη στερεῖται ποιότητος, τότε πῶς εἶναι κακῆ; Κατ’ αὐτὸν ἡ ὕλη χαρακτηρίζεται ὡς ἄποιος, καθ’ ὅσον στερεῖται τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων, αἵτινες εἰσέρχονται ἐν αὐτῇ ὡς ἐν ὑποκειμένῳ (ὑποστρώματι). Ἡ ποιότης εἶναι ἀπλοῦν συμβεβηκός. Δὲν ὑφίσταται καθ’ ἑαυτὴν καὶ ἐν ἑαυτῇ, ἀλλ’ ἐν τινι ἐτέρῳ, ὅπερ καὶ προσδιορίζει. Ἡ ὕλη ἄφ’ ἐτέρου δὲν ὑφίσταται ἐν ἄλλῳ τινί, ἀλλ’ εἶναι τὸ ὑπόστρωμα (τὸ ὑποκείμενον), ἐν τῷ ὁποίῳ ὑφίσταται καὶ ἐνυπάρχει τὸ συμβεβηκός. Ἐπομένως ἡ ὕλη λέγεται ἄποιος, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι αὕτη στερεῖται ἐκείνου, ὅπερ κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ εἶναι συμβεβηκός. Ἄν δὲ «καὶ ἡ ποιότης αὕτη ἄποιος, πῶς ἡ ὕλη οὐ δεξαμένη ποιότητα ποιά ἂν λέγοιτο;» (10, 1-12). Καὶ ἐπιλέγει: «ἰσοθῶς ἄρα

λέγεται (ἡ ὕλη) καὶ ἄποιος εἶναι καὶ κακή» οὐ γὰρ λέγεται κακή τῷ ποιότητα ἔχειν, ἀλλὰ μᾶλλον τῷ ποιότητα μὴ ἔχειν» (10, 12-14).

Περαιτέρω ὁ Πλωτῖνος ἀναιρεῖ καὶ τὴν ιδέαν καθ' ἣν τὸ κακόν, ὡς ἀπλή στέρησις καὶ ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ, δὲν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν. Ὁ Πλωτῖνος ἐν προκειμένῳ λαμβάνει ὡς παράδειγμα τὴν ψυχὴν. Κατὰ τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος θεωρίαν, τὸ κακόν (ἡ κακία) ἐν τῇ ψυχῇ εἶναι ἀπλή τις στέρησις καὶ ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ, μὴ ἔχουσα ἰδίαν ἐπὶ μέρους ὑπόστασιν. Οὕτω δὲ φθάνομεν καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν, ἥτις ἀρνεῖται καθόλου τὴν ὕλην, ἢ, ἂν ἀποδέχεται ταύτην, ἀρνεῖται τὴν κακότητα αὐτῆς (11, 1-19). Ἄν ὅμως ἡ στέρησις εἶναι στέρησις τοῦ «ἐπιβάλλοντος παρεῖναι εἶδους», ἂν εἶναι ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, τότε ἡ ψυχὴ ποιεῖ τὴν κακίαν οἰκοθεν («λόγω τῷ ἑαυτῆς»). Ἐπομένως οὐδὲν ἀγαθὸν ἔχει αὕτη, οὔτε καὶ ζωὴν· «ἄψυχον ἄρα ἔσται ἡ ψυχὴ, εἴπερ μὴδὲ ζωὴν ὥστε ψυχὴ οὔσα οὐκ ἔσται ψυχὴ» (11, 10-15). Τὰς συνεπειὰς ταύτας ὁ Πλωτῖνος ἀποκρούει διαρρήδην. Ἡ ψυχὴ, κατ' αὐτόν, ἔχει φύσει τὴν ζωὴν (τῷ ἑαυτῆς λόγῳ). Ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἐχῆ ταυτοχρόνως καὶ τὴν στέρησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ψυχὴ, ὡς ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ «ἀγαθοειδὲς τι νοῦ ἔχον», δὲν εἶναι φύσει κακή. Κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ τὸ πρῶτως κακόν, οὔτε φέρει ἐν ἑαυτῇ τὸ πρῶτως κακόν ἐν εἶδει συμβεβηκότος, ὅτι «μὴδὲ ἄπεστιν αὐτῆς πᾶν τὸ ἀγαθόν» (11, 15-19).

Ἄλλὰ καὶ τὴν ἄποψιν καθ' ἣν τὸ κακόν φέρεται ὡς ἀπλοῦν ἐμπόδιον τῆς ψυχῆς, ἐπικρίνει ὁμοίως ὁ Πλωτῖνος. Τὸ τοιοῦτον κακόν εἶναι ἀπλῶς ποιητικόν τοῦ κακοῦ, δὲν εἶναι τὸ ἀπόλυτον κακόν. Ἐὰν ἡ κακία εἶναι ἐμπόδιον εἰς τὴν ψυχὴν, αὕτη εἶναι μὲν ποιητικὴ τοῦ κακοῦ, δὲν εἶναι ὅμως τὸ κυρίως κακόν. Ὅπως δὲ ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, ἀλλὰ συνεργὸς αὐτῷ, οὔτε καὶ ἡ κακία δὲν εἶναι τὸ ὑψιστον κακόν. Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι αὐτοκαλὸν οὐδ' αὐτοαγαθόν. Τοῦτο εὐρηται πρὸ καὶ ἐπέκεινα αὐτῆς. Ἡ ἀρετὴ καθίσταται καλὸν καὶ ἀγαθόν, διὰ τινος μεταλήψεως αὐτῆς ἐν τῷ αὐτοαγαθῷ. Ὅπως δ' ἀναβαίνοντες ἐκ τῆς ἀρετῆς φθάνομεν εἰς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθόν, οὔτω καὶ ἀπὸ τῆς κακίας καταβαίνοντες φθάνομεν εἰς τὸ οὐσιῶδες κακόν. Ἐκ τῆς κακίας ἐκκινουῦντες δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ κακοῦ, νὰ καταστῶμεν δὲ πράγματι κακοὶ διὰ τῆς μεταλήψεως αὐτοῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συμβαίνει, ὅταν περιέλθωμεν «ἐν τῷ τῆς ἀνομοιότητος τόπῳ», ἔνθα πεπτωκότες ἐκ τῆς ὁμοιώσεως ἡμῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἰσδύομεν εἰς βόρβορον σκοτεινόν. Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἐγκαταλείψῃ ἑαυτὴν εἰς παντελεῖ κακίαν, δὲν ἔχει ἀπλῶς κακίαν, καθ' ὅτι ἡ κακία ὡς τι μεμιγμένον εἶναι ἀνθρώπινον, ἀλλ' «ἐτέραν φύσιν τὴν χεῖρω ἡλλάξατο» (13, 1-21). Οὕτω δ' ἀποθνήσκει ἡ ψυχὴ, ὁ δὲ θάνατος αὐτῆς εἶναι διττός· ἅφ' ἑνὸς μὲν ἐν σώματι οὔσα τυγχάνει βεβυθισμένη ἐν τῇ ὕλῃ καὶ τῷ βορβόρῳ, ἅφ' ἐτέρου δὲ ἐξερχομένη τοῦ σώματος μεταβαίνει εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ἔνθα κεῖται ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει, ἄχρις οὔ ἀναδραμοῦσα «ἀφέλῃ πως τὴν ὄψιν ἐκ τοῦ βορβόρου» (13, 21-25).

Ἄλλ' οὕτε καὶ ἡ ἀσθένεια τῆς ψυχῆς συνιστᾶ, κατὰ τὸν Πλωτῖνον, τὸ κακόν. Αὕτη δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰς ψυχὰς τὰς ἐκτὸς τῆς ὕλης εὐρισκομένης, καθ' ὅσον αὗται τυγχάνουσι καθαραὶ («ἐπτερωμέναι καὶ τέλειοι»), τὸ δ' ἔργον αὐτῶν εἶναι ἀνεμπόδιστον (14, 19-20). Ἡ ἀσθένεια ἐνυπάρχει εἰς τὰς πεσοῦσας ψυχὰς, αἵτινες δὲν εἶναι καθαραὶ οὔτε κεκαθαρμέναι. Συνίσταται δ' αὕτη οὐχὶ εἰς τὴν ἀφαίρεσιν πράγματός τινος ἀπὸ τῆς ψυχῆς, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν αὐτῇ παρουσίαν τοῦ ἀλλοτρίου καὶ ξένου, ὡς εἶναι ἡ ἐν τῷ σώματι παρουσία τοῦ φλέγματος καὶ τῆς χολῆς (14, 23-24). Τὸ ἐχθρικὸν καὶ ἀλλότριον τοῦτο στοιχεῖον οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ ἡ ὕλη, ἥτις ἐμφανιζομένη «προσαιτεῖ καὶ οἶον καὶ ἐνοχλεῖ καὶ εἰς τὸ εἶσω παρελθεῖν θέλει». Ὁ χῶρος ὅμως εἶναι ἱερός καὶ οὐδὲν ὑπάρχει ἀμοιρον ψυχῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ ὕλη ὑποβάλλει ἑαυτὴν καὶ ἐλλάμπεται παρὰ τῆς ψυχῆς, χωρὶς ἐν τοσοῦτῳ νὰ δύναται νὰ καταλάβῃ τὴν πηγὴν τῆς ἐλλάμψεώς της. Τοῦτο δὲ συμβαίνει καθ' ὅσον ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἀλλοτρίαν ὕλην, ἥτις λόγῳ τοῦ ἐν αὐτῇ ὑπάρχοντος κακοῦ καθίσταται ἀόρατος. Τοῦναντίον ἡ ἐλλαμψὶς καὶ τὸ ἐκ τῆς ψυχῆς προχέομενον φῶς συσκοτίζονται καὶ ἐξασθενοῦσι καθ' ὅσον μίγνυνται τῇ ὕλῃ, ἥτις παρέχει τὴν γένεσιν εἰς τὴν ψυχὴν, παρέχουσα ἅμα καὶ τὰ μέσα δι' ὧν αὕτη (ἡ γένεσις) πραγματοποιεῖται· «οὐ γὰρ ἂν ἤλθε τῷ μὴ παρόντι» (14, 35-43). Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν ὕλην καὶ ἡ ἐκ ταύτης προϋοῦσα ἀσθένεια ἀποτελοῦσι τὴν πτῶσιν τῆς ψυχῆς. Ἐν τῇ μετὰ τῆς ὕλης ἐπικοινωνίᾳ αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δὲν ἔχουσι εὐχέρειαν ἐκδηλώσεως καὶ ἐνεργείας, καθότι ἡ ὕλη παρεμποδίζει ταύτας, ὑπείσερχομένη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ψυχῆς καὶ οἰονεὶ ἀπωθοῦσα αὐτήν. «Ὅ,τι δὲ παρέλαβεν, οἰονεὶ κλέψασα παρὰ τῆς ψυχῆς, τοῦτο μεταποιεῖ εἰς κακόν, μέχρις ὅτου βεβαίως ἡ ψυχὴ εὕρη τὴν δύναμιν νὰ ἀναδράμῃ καὶ αὐθὶς ἐπὶ τὰ ἄνω (14, 44-49). Ἡ ὕλη κατὰ ταῦτα εἶναι ἡ αἰτία τόσον τῆς ἀσθενείας ὅσον καὶ τῆς κακίας τῆς ψυχῆς. Ἐπομένως ἡ ὕλη προηγείται ἀμφοτέρων τούτων, εἶναι δὲ ἐν ἑαυτῇ τὸ πρῶτον κακόν (14, 50-51).

Τέλος, κατὰ τὸν Πλωτῖνον, τὸ ν' ἀρνηθῇ τις τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ὑπαρξίν τοῦ κακοῦ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ν' ἀρνηθῇ καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ πᾶν ὄρεκτόν, πᾶσαν ὄρεξιν καὶ ἐκκλίσιν καὶ νόησιν (15, 3-6). Ταῦτα πάντα ἐνυπάρχουσι συμπεπλεγμένα ἐν τῷ βίῳ. Οὕτω κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ὑπάρχωσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ ἄμικτον ἀγαθόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ μεμιγμένον ἐκ κακοῦ καὶ ἀγαθοῦ. Καὶ ἂν μὲν ἐν τῷ μεμιγμένῳ τούτῳ ὑπερτερῇ τὸ κακόν, τότε ἡ φυσικὴ κατάληξις αὐτοῦ θὰ εἶναι τὸ ὄλον κακόν· ἂν δὲ τὸ κακόν εἶναι ἔλαττον, τὸ φυσικὸν τέλος αὐτοῦ θὰ εἶναι τὸ ἀγαθόν (15, 9-12). Τὸ ἐν τῇ ψυχῇ κακόν προέρχεται ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς μετὰ τοῦ χείρονος. Ἐκ τῶν ποικίλων ἐπιθυμιῶν, αἵτινες ἐκταράσσουσι τὴν ψυχὴν, μόνον μία εἶναι ἐκτὸς πάσης κατακρίσεως: ἡ πρὸς νοῦν ὄρεξις. Χρέος τῆς ψυχῆς ἐπομένως εἶναι νὰ παραμείνῃ ἐδραία καὶ ἀκλόνητος ἐν τῷ νοῦ, χωρὶς νὰ ἐπιθυμῇ καὶ νὰ κατατείνῃ πρὸς τὸ χεῖρον (15, 12-23).

Καὶ αὕτη μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ περὶ τοῦ κακοῦ διδασκαλία τοῦ

Πλωτίνου. Τὰ κυριώτερα σημεῖα αὐτῆς, καὶ δὴ καὶ ἐκ τῆς ἐπόψεως ἐξ ἧς αὕτη ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα, εἶναι τὰ ἐξῆς:

1) Τὸ μόνον πραγματικῶς ὑπάρχον εἶναι τὸ ἀγαθόν. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ κράτος τῆς θείας μακαριότητος καὶ παναρχίας. Τὰ ὄντα τὰ ἐν τῷ ἀγαθῷ ὑπάρχοντα εἶναι καλὰ. Τὸ ἀγαθὸν ὅμως ὑπέγκειται τῶν ὄντων. Εἶναι νοῦς ὑπερφυῆς, χορηγῶν νοῦν καὶ οὐσίαν καὶ ψυχὴν καὶ ζωὴν πᾶσι τοῖς οὔσι. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ πηγὴ πάντων τῶν ὄντων, ἐξ οὗ ταῦτα ἤρτηνται καὶ πρὸς ὃ σπεύδουσι, τούτου ἐφιέμενα καὶ τούτου δεόμενα.

2) Τὸ κακὸν οὐδεμίαν σχέσιν ἢ ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὸ ἀγαθόν, πρὸς ὃ εὗρηται εἰς ἄκραν καὶ ἀπόλυτον ἀντίθεσιν. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μὴ ὄντος. Τὸ μὴ ὄν δὲν συμπίπτει ἀπλῶς πρὸς τὸ μὴ ὑπάρχον, ἀλλ' εἶναι τι ἐντελῶς διαφόρου φύσεως καὶ τάξεως ἀπὸ τὸ ἀγαθόν. Εἶναι τὸ ἀεὶ ἀόριστον, τὸ ἀσταθές, τὸ παμπαθές, τὸ ἀκόρητον, πενία ἢ παντελής. Αἱ ιδιότητες αὗται δὲν εἶναι ἀπλᾶ συμβεβηκότα, ἀλλὰ στοιχεῖα ἀπαρτίζοντα τὴν οὐσίαν τοῦ μὴ ὄντος.

3) Τὸ μὴ ὄν συμπίπτει πρὸς τὸν κόσμον τοῦ αἰσθητοῦ, πρὸς τὰ πάθη καὶ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ.

4) Τὸ πρῶτον καὶ ἀπόλυτον κακὸν διακρίνεται τοῦ ἐπισυμβαίνοντος καὶ ἐπιγιγνομένου. Τὸ ἀπόλυτον κακὸν προϋποτίθεται καὶ προηγείται τοῦ ἐπὶ μέρους κακοῦ, ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἀπόλυτον ἀγαθὸν προηγείται τοῦ ἐπὶ μέρους (τῆς ἀρετῆς). Τὸ ἐπὶ μέρους κακὸν (ἢ κακία) ἔχει ὡς πηγὴν αὐτοῦ καὶ ἀμεσώτατα συνέχεται πρὸς τὸ πρῶτως καὶ κυρίως κακόν.

5) Τὸ πρῶτον καὶ ἀπόλυτον κακὸν ἀπαρτίζει ἡ ὕλη. Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν φύσιν, ἣτις ὑπόκειται εἰς σχήματα καὶ εἶδη καὶ μορφὰς καὶ μέτρα καὶ πέρατα, κοσμεῖται δ' ἄλλοτρίῳ κόσμῳ, μὴδὲν παρ' αὐτῆς ἀγαθὸν ἔχουσα, εἶδωλον δ' οὔσα ὡς πρὸς τὰ ὄντα. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ ὄν τ ὡς κ α κ ὄ ν, ὅπερ οὐδεμίαν ἀγαθοῦ μοῖραν ἔχει. Δὲν μετέχει τοῦ εἶναι οὔτε τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ εἶναι λέγεται ἐπ' αὐτῆς ὁμωνύμως. Κατ' οὐσίαν αὕτη εἶναι τὸ μὴ ὄν. Ἡ ὕλη ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν πάσης παραμορφώσεως καὶ φθορᾶς τῶν ὄντων.

6) Τὰ αἰσθητὰ σώματα ἔχουσι ποιάν τινα μορφήν, οὐχὶ ὅμως ἀληθινὴν. Στεροῦνται ζωῆς καὶ διὰ τῆς ἀτάκτου κινήσεως αὐτῶν φθείρουσιν ἄλληλα, ἀεὶ ἀπομακρυνόμενα τοῦ ὄντος. Καθ' ὅσον δὲ μετέχουσιν ὕλης, εἶναι κακά, οὐχὶ ὅμως πρῶτως καὶ κυρίως, ἀλλὰ δευτερευόντως.

7) Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν κακὴ. Ἐπισπᾶται ὅμως τὸ κακὸν διὰ τῆς ἀνακράσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ ὕλην ἔχοντος σώματος. Ἐκ τῆς μετὰ τοῦ σώματος ἐπαφῆς γεννῶνται ἐν τῇ ψυχῇ ἀμετρία, ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, ἐξ ὧν ἀπορρέουσιν ἀκολασία καὶ δειλία καὶ ἡ ἄλλη τῆς ψυχῆς κακία. Ἀντιθέτως ἡ καθαρὰ ψυχὴ ἀποστρέφεται τὴν ὕλην, παραμένουσα σταθερῶς προσκεκολλημένη εἰς τὸν νοῦν καὶ τὰ νοητά.

8) Τὸ κακὸν δὲν εἶναι μερικὴ ἔλλειψις καὶ ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ’ ἔλλειψις πλήρης καὶ ὀλοσχερῆς. Τὸ ὀλίγῳ ἐλλεῖπον τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶναι κακόν. Μόνον ἡ παντελής στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ συνιστᾷ τὸ κακόν, τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ὕλη.

9) Εἰς τὸ ἀπόλυτον κακὸν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν καὶ δι’ ἄλλης ὁδοῦ, ἥτοι διὰ τῆς συνεχοῦς καταβάσεως καὶ ὑποβάσεως ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ἔσχατον εἰς ὃ ἀναποφεύκτως θὰ φθάσωμεν, κάτωθεν τοῦ ὁποιοῦ οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει, εἶναι ἡ ἄποιος καὶ ἄμορφος ὕλη, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον καὶ κυρίως κακόν.

10) Ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει ἀναμειγμένον τὸ ἀγαθὸν μετὰ τοῦ κακοῦ. Ἡ ἀνάμιξις αὕτη τελεῖται κατ’ ἀνάγκην, λόγῳ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίας τῆς ὕλης, ἄνευ τῆς ὁποίας ὁ κόσμος εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. “Ὅ,τι προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγαθόν. “Ὅ,τι δὲ προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχαίας φύσεως, ἥτοι ἐκ τῆς ὑφειστάσεως καὶ οὐπω κοσμηθείσης ὕλης, εἶναι κακόν.

11) Τὸ κακὸν ἐδράζεται κυρίως εἰς τὴν ὕλην, οὐχὶ δ’ εἰς τὸ εἶδος τὸ συνημμένον τῇ ὕλῃ. Τὸ εἶδος τοῦτο φθείρει κατὰ κανόνα καὶ καταστρέφει ἡ ὕλη, ἀντιπαραθέτουσα τὴν ἑαυτῆς ἀναγκαίαν καὶ ἄποιον φύσιν.

12) Τὸ κακὸν δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἐμπόδιον καὶ κώλυμα τῆς ψυχῆς. Ἡ κακία εἶναι ἀπλῶς ποιητικὴ τοῦ κακοῦ. Δὲν εἶναι κακὸν πρῶτον, ἀλλὰ δεύτερον.

13) Οὐτε καὶ ἡ ἀσθένεια τῆς ψυχῆς συνιστᾷ τὸ κυρίως κακόν. Αὕτη ἐμφανίζεται εἰς τὰς μὴ καθαρὰς ψυχάς. Εἶναι ἡ ἐν τῇ ψυχῇ παρουσία ξένου τινὸς καὶ ἀλλοτρίου στοιχείου, ὡς εἶναι ἐν τῷ σώματι ἡ παρουσία τοῦ φλέγματος καὶ τῆς χολῆς. Τὸ ξένον τοῦτο στοιχεῖον εἶναι ἡ ὕλη. Ἡ ἐν τῇ ὕλῃ εἴσοδος ἀποτελεῖ καὶ τὴν πτώσιν τῆς ψυχῆς. Ἐν τῇ πτώσει ταύτῃ ἡ ψυχὴ εὐρηται βεβυθισμένη εἰς τὸν βόρβορον καὶ τὴν ἀχλύν. Ἡ ὕλη γενικῶς εἶναι ἡ αἰτία τὸσον τῆς ἀσθενείας ὅσον καὶ τῆς κακίας τῆς ψυχῆς.

2. Τὸ κακὸν παρὰ τῷ Μεγάλῳ Ἀθανασίῳ.

Κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὔτε μὴν εὐρίσκεται ἐν τῷ Θεῷ. Δὲν ἐγένετο ἐξ ἀρχῆς, οὔτε καὶ ὑπάρχει τις οὐσία αὐτοῦ ἰδίᾳ. Οἱ ἄνθρωποι στερούμενοι τοῦ ἀγαθοῦ ἀναπλάττουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὰ οὐκ ὄντα. “Ὅπως, ὅταν ὁ ἥλιος λάμπῃ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ καὶ καταλάμπῃ διὰ τοῦ φωτὸς αὐτοῦ τὴν κτίσιν, τινὲς καμμύοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπινοοῦσι τὸ σκότος, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ τοῦτο πράγματι, πολλάκις πίπτοντες καὶ κατὰ κρημνῶν πορευόμενοι, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων «καμμύουσα τὸν ὀφθαλμόν, δι’ οὗ τὸν Θεὸν ὄραῖν δύναται, ἑαυτῇ τὰ κακὰ ἐπενόησεν, ἐν οἷς κινουμένη, οὐκ οἶδεν ὅτι, δοκοῦσά τι ποιεῖν, οὐδὲν ποιεῖ· τὰ οὐκ ὄντα γὰρ ἀναπλάττεται»⁴.

4. Λόγος κατὰ Ἑλλήνων 7, ἐν Β.Ε.Π.Ε.Σ., τ. 30, σελ. 36.

Ἄλλαχοῦ πάλιν σημειοῖ, ὅτι διὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ οἱ ἄνθρωποι ἐκένωσαν ἑαυτοὺς τοῦ ἀεὶ ὄντος, ἀποστραφέντες εἰς τὰ οὐκ ὄντα, ἤτοι τὰ κακά⁵. Οὕτω δὲ μαθόντες τὴν οὐκ οὔσαν κακίαν ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν, τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο⁶.

Κατὰ τὸν ἱερὸν Πατέρα, λοιπόν, τὸ κακὸν δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πραγματικοῦ ὄντος. Δὲν ἔχει αἰτίαν τὸν Θεόν, οὔτε καὶ εὐρίσκεται ἐν τῷ Θεῷ. εἶναι ἀπλῆ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως καὶ τὸ σκότος εἶναι ἀναχώρησις τοῦ φωτός. Τὸ κακὸν εἶναι μὴ ὄν.

3. Τὸ κακὸν παρὰ τῷ Μεγάλῳ Βασιλείῳ.

Ἐπὶ τῶν αὐτῶν γραμμῶν βαίνει καὶ ἡ περὶ κακοῦ διδασκαλία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. «Ὅπως δὲ μήτε Θεὸν αἴτιον ἡγοῦ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ, μήτε ἰδίαν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ εἶναι φαντάζου. Οὐ γὰρ ἔστιν ὑφ' ἑστώως, ὡσπερ τι ζῶον, ἢ πονηρία· οὔτε οὐσίαν αὐτῆς ἐνυπόστατον παραστήσαι ἔχομεν. Στέρησις γὰρ ἀγαθοῦ ἔστι τὸ κακόν. Ὁφθαλμὸς ἐκτίσθη τυφλότης δὲ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν ὀφθαλμῶν ἐπεγένετο. Ὡστε, εἰ μὴ ἦν φθαρτῆς φύσεως ὁ ὀφθαλμὸς, οὐκ ἂν ἔσχεν ἢ τυφλότης παρεῖσθαι. Οὕτω καὶ τὸ κακὸν οὐκ ἐν ἰδίᾳ ὑπάρξει ἔστιν, ἀλλὰ τοῖς τῆς ψυχῆς πηρώμασιν ἐπιγίνεται⁷. Τὸ κακόν, λοιπόν, δὲν εἶναι τι τὸ ὑφ' ἑστώως, οὔτε ἔχει ἐνυπόστατον οὐσίαν, ἀλλ' εἶναι στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅπως δ' ὑπάρχει μόνον ὁ ὀφθαλμὸς, ἢ δὲ τυφλότης ἀνύπαρκτος τέως οὔσα, παρεισάγεται ἅμα τῇ πηρώσει τοῦ ὀφθαλμοῦ, οὕτω καὶ τὸ κακόν, ἀνύπαρκτον ὄν, ἐπιγίνεται τοῖς τῆς ψυχῆς πηρώμασιν.

Ἄλλ' οὔτε καὶ ἀγέννητον εἶναι τὸ κακόν, ὡς ἐκδέχεται ὁ τῆς ἀσεβείας λόγος, καθ' ὃν ἡ πονηρὰ φύσις εἶναι ὁμότιμος τῇ ἀγαθῇ, ἀμφοτέρω δὲ ταῦτα εἶναι ἀναρχα καὶ γενέσεως ἀνώτερα (ἀίδια). Οὔτε μὴν καὶ γεννητόν. Διότι, ἐὰν τὰ ὄντα πάντα προέρχωνται ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, πῶς τὸ κακὸν θὰ προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς; Ὅπως δὲ τὸ αἰσχρὸν δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἀπὸ τοῦ καλοῦ, οὕτω καὶ ἡ κακία δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς. Περαιτέρω τὸ κακὸν δὲν συνεκτίσθη τοῖς καλοῖς, οὔτε καὶ ἡ νοητὴ κτίσις, γενομένη παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ, παρήχθη εἰς τὸ εἶναι ἀναμειγμένη τῇ πονηρίᾳ. Διότι, ἐὰν τὰ

5. «Ἡ γὰρ παράβασις τῆς ἐντολῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτοὺς ἐπέστρεψεν, ἵνα, ὡσπερ οὐκ ὄντες γεγονάσιν, οὕτως καὶ τὴν εἰς τὸ εἶναι φθορὰν ὑπομείνωσι τῷ χρόνῳ εἰκότως. Εἰ γὰρ φύσιν ἔχοντες τὸ μὴ εἶναι ποτε, τῇ τοῦ Λόγου παρουσίᾳ καὶ φιλανθρωπίᾳ εἰς τὸ εἶναι ἐκλήθησαν, ἀκόλουθον ἦν κενωθέντας τοὺς ἀνθρώπους τῆς περὶ Θεοῦ ἐνοίας καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἀποστραφέντας (οὐκ ὄντα γὰρ ἔστι τὰ κακά, ὄντα δὲ τὰ καλά, ἐπειδὴ ἕρη ἀπὸ τοῦ ὄντος Θεοῦ γεγονάσι) κενωθῆναι καὶ τοῦ εἶναι ἀεὶ» (Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου... 4, ἐν Β.Ε.Π.Ε.Σ., τ. 30, σελ. 78).

6. Λόγος κατὰ Ἑλλήνων 8, ἐν Β.Ε.Π.Ε.Σ., τ. 30, σελ. 37.

7. Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς 5, Μ.Ρ.Γρ. 31, 341BC.

σωματικὰ δὲν εἶχον ἐν ἑαυτοῖς συγκτιζόμενον τὸ κακόν, πῶς θὰ εἶχον τοῦτο αἰ νοεραὶ φύσεις, αἰ τοσοῦτον τοῖς σωματικοῖς καθαρότητι καὶ ἀγιασμοῦ διαφέρουσαι; Παρὰ ταῦτα, ὅμως, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κακόν, ὡς μὴ ὄν, δὲν ἔχει ἰδίαν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, ὅμως τοῦτο ὑπάρχει, ἡ δὲ ἐνέργεια αὐτοῦ δεικνυσι τοῦτο ἐναργῶς κατὰ παντός τοῦ βίου κεχυμένον⁸.

ἽΑλλ' ἐὰν τὸ κακόν οὔτε ἀναρχον εἶναι οὔτε καὶ πεποιημένον, τότε πόθεν ἡ προέλευσις αὐτοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν διὰ τοῦ παραδείγματος τῆς νόσου. ἽΗ νόσος δὲν εἶναι ἀγέννητος, οὔτε δὲ καὶ δημιουργημα τοῦ Θεοῦ. Τὰ ζῶα ἐκτίσθησαν μετὰ τῆς πρεπούσης αὐτοῖς φυσικῆς κατασκευῆς καὶ μὲ ἀπρητισμένα τὰ μέλη αὐτῶν. Νοσοῦσιν ὅμως, καθ' ὅσον παρεκτρέπονται τῆς φύσεως αὐτῶν: «ἽΕξίστανται γὰρ τῆς ὑγείας ἡ διὰ πονηρὰν δίαιταν ἡ δι' ἡσθηποτοῦν νοσοποιοῦ αἰτίας». Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς. ἽΟ Θεὸς τὴν ψυχὴν ἐπλασε μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἀμαρτίαν. ἽΗ ψυχὴ δὲ ἐκακώθη, παρατραπεῖσα τοῦ κατὰ φύσιν. ἽΕκπεσοῦσα τῆς δι' ἀγάπης μετὰ τοῦ Θεοῦ συναφείας, ἐκακώθη ποικίλοις καὶ πολυτρόποις ἀρρωστήμασιν. ἽὩς βᾶσις δὲ τῆς δεκτικότητος τοῦ κακοῦ ἐν τῇ ψυχῇ τοποθετεῖται ἡ αὐτεξούσιος ὀρμή, ἡτις τὰ μάλιστα ἀρμόζει εἰς τὴν λογικὴν φύσιν. «Λελυμένη γὰρ πάσης ἀνάγκης, καὶ αὐθαίρετον ζῶν λαβοῦσα παρὰ τοῦ κτίσαντος, διὰ τὸ κατ' εἰκόνα γεγενῆσθαι Θεοῦ, νοεῖ μὲν τὸ ἀγαθόν, καὶ οἶδεν αὐτοῦ τὴν ἀπόλαυσιν, καὶ ἔχει ἐξουσίαν καὶ δύναμιν, ἐπιμένουσα τῇ τοῦ καλοῦ θεωρίᾳ καὶ τῇ ἀπολαύσει τῶν νοητῶν, διαφυλάσσειν αὐτῆς τὴν κατὰ φύσιν ζῶν· ἔχει δὲ ἐξουσίαν καὶ ἀπονεῦσαι ποτε τοῦ καλοῦ»⁹.

Τὴν αὐτὴν δυνατότητα ἐμμονῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν ἡ ἐκτροπῆς ἐξ αὐτοῦ εἶχε καὶ ὁ ἄγγελος: «ἽΕκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, αὐθαίρετον ἔχων καὶ αὐτὸς τὴν ζῶν, καὶ ἐπ' αὐτῷ κειμένην τὴν ἐξουσίαν, ἡ παραμένειν τῷ Θεῷ, ἡ ἄλλοτριωθῆναι τοῦ ἀγαθοῦ»¹⁰. Οὕτως ὁ μὲν Γαβριὴλ παρέμεινε διηνεκῶς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεόν, ὁ δὲ Σατανᾶς ἐξέπεσε τῆς οἰκειᾶς τάξεως παντελῶς. ἽΗ αὐτῇ ἐλευθέρᾳ προαίρεσις καὶ ἐκεῖνον διεφύλαξεν ἐν τοῖς ἄνω, καὶ τοῦτον κατέρριψεν ἐν τοῖς κάτω. ἽΗ δύνατο δὲ καὶ ὁ ἄγγελος ν' ἀποστατήσῃ καὶ ὁ Σατανᾶς νὰ μὴ ἐκπέσῃ. ἽΑλλὰ τὸν μὲν ἄγγελον διεσώσατο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τὸ ἀκόρεστον, τὸν δὲ Σατανᾶν ἀπόβλητον ἔδειξεν ἡ ἐκ Θεοῦ ἀναχώρησις. Τοῦτό ἐστι τὸ κακόν, ἡ τοῦ Θεοῦ ἄλλοτριώσις. ἽὍπως δὲ «μικρὰ περιστροφή ὀφθαλμοῦ ἡ μετὰ ἡλίου ἡμᾶς εἶναι ποιεῖ, ἡ μετὰ τῆς σκιᾶς τοῦ σώματος ἡμῶν· κακεῖ μὲν ἀναβλέψαντι ἔτοιμον τὸ φωτισθῆναι, ἀπονεύσαντι δὲ πρὸς τὴν σκιάν

8. Αὐτόθι, 341C-1344A. ἽΕν τῷ σημείῳ τούτῳ ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι ἴσως ὁ ῥεαλιστικώτερος τῶν Πατέρων.

9. ἽὍτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς 6, M.P.Gr. 31, 344ABC.

10. Αὐτόθι 8, M.P.Gr. 31, 345D.

ἀναγκαία ἢ σκότωσις», οὕτω καὶ ὁ διάβολος κατέστη πονηρός, ἐκ προαιρέσεως ἔχων τὴν πονηρίαν, οὐχὶ δὲ φύσις ἀντικειμένη τῷ ἀγαθῷ ὢν¹¹.

4. Τὸ κακὸν παρὰ τῷ ἱερῷ Γρηγορίῳ Νύσσης.

Παραπλήσια περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ καὶ μᾶλλον φιλοσοφικώτερον, λέγει καὶ ὁ ἱερός Γρηγόριος Νύσσης. Κατὰ τὸν ἱερόν Πατέρα τὸ κακὸν ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μὴ ὄντος (τοῦ μὴ ὑπάρχοντος, οὐχὶ δὲ τοῦ μὴ ὄντος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς Πλωτινείου φιλοσοφίας). Ἐπειδὴ δὲ ἡ θεία φύσις εὔρηται ἐπέκεινα παντὸς ἀγαθοῦ, τὸ δὲ ἀγαθὸν ἀγαθοῦ φίλον πάντως, διὰ τοῦτο ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, βλέπουσα ἐν ἑαυτῇ, καὶ ὃ ἔχει θέλει, καὶ ὃ θέλει ἔχει, οὐδὲν τῶν ἔξωθεν αὐτῆς δεχομένη. Ἐξω δ' αὐτῆς οὐδὲν ὑπάρχει, εἰ μὴ μόνη ἡ κακία, ἡ ὁποία, κατὰ τρόπον παράδοξον, «ἐν τῷ μὴ εἶναι τὸ εἶναι ἔχει». Διότι δὲν εἶναι ἄλλη τῆς κακίας ἡ γένεσις, εἰ μὴ τοῦ ὄντος ἡ στέρησις. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον κυρίως ὑπάρχει εἶναι ἡ φύσις τοῦ ἀγαθοῦ. Πᾶν ὅ,τι δὲν εὑρίσκεται ἐν τῷ ὄντι «ἐν τῷ μὴ εἶναι πάντως ἐστίν»¹². Εἶναι δὲ κατὰ τὸν Γρηγόριον μεταιοπονία νὰ προσπαθῇ τις νὰ γενεαλογήσῃ τὸ μὴ ὄν, νὰ διακριβώσῃ δηλαδὴ πῶθεν τοῦτο προέρχεται. Τὸ μὴ ὄν, ἢ ἄγνοια, φέρ' εἰπεῖν, ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ «πρὸς τί πως»¹³ ἔχειν, τοῦθ' ὅπερ οὐδόλως ἐμφαίνει οὐσίαν, ἀλλὰ δηλοῖ σχέσιν καὶ ἀναφορὰν πρὸς τι. Οὐδὲν δὲ τῶν πρὸς τι νοουμένων καὶ λεγομένων ἀποτελεῖ οὐσίαν: «Ἄλλος γὰρ ὁ τοῦ πρὸς τι λόγος, καὶ ἕτερος ὁ τῆς οὐσίας λόγος». Τὸ δὲ μὴ κατ' οὐσίαν ὄν, οὐδὲν ἐστὶν ὄλως¹⁴.

Εἰς τὸ θέμα τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ τὸ κακὸν εἶναι μὴ ὄν καὶ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, συχνάκις ἐπανέρχεται ὁ ἱερός Γρηγόριος Νύσσης: «Οὐδεμία κακοῦ γένεσις ἐκ τοῦ θείου βουλήματος τὴν ἀρχὴν ἔσχεν· ἢ γὰρ ἂν ἔξω μέμψεως ἦν ἡ κακία, Θεὸν ἑαυτῆς ἐπιγραφόμενη ποιητὴν καὶ Πατέρα· ἀλλ' ἐμφύεται πως τὸ κακὸν ἐνδοθεν, τῇ προαιρέσει τότε συνιστάμενον, ὅταν τις ἀπὸ τοῦ καλοῦ γένηται τῆς ψυχῆς ἀναχώρησις». «Ὅπως δὲ ἡ ὄρασις ἀποτελεῖ ἐνέργειαν φυσικὴν, ἡ δὲ πῆρωσις εἶναι στέρησις τῆς φυσικῆς ἐνεργείας, οὕτω καὶ ἡ κακία ἀποτελεῖ στέρησιν καὶ ἀπουσίαν τῆς ἀρετῆς». «Ὅπως δὲ πάλιν, ὅταν ἐκλείψῃ τὸ φῶς ἐπακολουθεῖ τὸ σκότος, οὕτως ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει τὸ ἀγαθόν, ἡ κακία καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀνύπαρκτος. Τοῦ κρείττονος μόνον ἡ ἀναχώρησις γίνεται τοῦ ἐναντίου γένεσις. Τὸ κακόν, ἐξεταζόμενον ἐξ ἐπόψεως ἡθικῆς, ἐδράζεται ἐπὶ τῆς αὐτεξουσιότητος τῆς λογικῆς φύσεως, μηδεμίαν ἔχον ἀναφορὰν πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀβουλίας

11. Ὅτι οὐκ ἐστὶν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς 8, M.P.Gr. 31, 345D-348A.

12. Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως Λόγος, M.P.Gr. 46, 93AB.

13. Ἡ ὀρολογία σχετικῶς ἀνήκει εἰς τὴν Στωικὴν φιλοσοφίαν (βλ. J. Daniélou, μν. ἔργ., σελ. 142).

14. Περὶ τῶν νηπιῶν πρὸ ὥρας ἀφαρπαζομένων, M.P.Gr. 46, 176B.

τῆς ψυχῆς, ἣτις προκρίνει τὸ χεῖρον ἀντὶ τοῦ κρείττονος¹⁵. Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει ὁ ἱερός Πατὴρ καὶ εἰς ἄλλην σειρὰν σκέψεως αὐτοῦ. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία δὲν δύνανται νὰ ἀντιτεθῶσι καὶ νὰ διασταλῶσι μεταξὺ των ὡς δύο «καθ’ ὑπόστασιν» φαινόμενα. Ἄλλ’ ὅπως τὸ μὴ ὄν δὲν δύναται ν’ ἀντιδιασταλῆ καθ’ ὑπόστασιν εἰ μὴ πρὸς τὸ ὄν, ἡ δὲ ἀνυπαρξία μόνον πρὸς τὴν ὑπαρξιν δύναται νὰ ἀντιδιαιερεθῆ, οὕτω καὶ «ἡ κακία τῷ τῆς ἀρετῆς ἀντικαθέστηκε λόγῳ, οὐ καθ’ ἑαυτὴν τις οὕσα, ἀλλὰ τῇ ἀπουσίᾳ νοουμένη τοῦ κρείττονος». Πρὸς διαφώτισιν δὲ τοῦ πράγματος χρησιμοποιεῖται τὸ προσφιλές παράδειγμα τῆς πηρώσεως τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς ἀκτίνος τοῦ φωτός: «καὶ ὡς περ φαιμέν ἀντιδιαιερεῖσθαι τῇ ὁράσει τὴν πῆρωσιν, οὐ καθ’ ἑαυτὴν οὕσαν ἐν τῇ φύσει τὴν πῆρωσιν, ἀλλὰ προλαβούσης ἕξεως στέρησιν· οὕτω καὶ τὴν κακίαν ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ στερήσει θεωρεῖσθαι λέγομεν, οἷον τινα σκιάν, τῇ διαχωρήσει τῆς ἀκτίνος ἐπισυμβαίνουσαν»¹⁶.

Εἶναι καταφανὴς ἡ προσπάθεια τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὡς καὶ τῶν ἄλλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἀποκλείσωσιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ πᾶσαν περὶ κακοῦ καὶ ἁμαρτίας ἰδέαν. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ παντελής ἀρετὴ, ἕξω δ’ αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ κακία, ἥς ἡ φύσις «οὐκ ἐν τῷ αὐτῇ εἶναι, ἀλλ’ ἐν τῷ ἀγαθὸν μὴ εἶναι καταλαμβάνεται». Ἡ κακία ἀντιθεωρεῖται τῷ ἀγαθῷ, ὡς ἀντιδιαιερεῖται τὸ μὴ ὄν τῷ ὄντι. Ἐφ’ ὅσον τὸ κακὸν δὲν προέρχεται παρὰ τοῦ Θεοῦ, οὔτε εἶναι τι τῶν ὄντων, ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ καθίσταται δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνύπαρκτος φύσις τῆς κακίας οὐσιούται μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέρως ἐκπέσῃ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἔως τότε δὲ ὑπάρχει τὸ κακόν, «ἕως ἂν ἡμεῖς ἕξω τοῦ ἀγαθοῦ ὤμεν». Ἐάν δὲ πάλιν ἡ αὐτεξούσιος κίνησις τοῦ θελήματος ἡμῶν ἀποσπασθῆ τῆς πρὸς τὸ ἀνύπαρκτον σχέσεως, τότε συγίνεται τῷ ὄντι. Ἐνόσῳ ἡ βούλησις φέρει ἐν ἑαυτῇ τὸ μηκέτι εἶναι (τὸ κακόν), δὲν δύναται ταυτοχρόνως νὰ ἔχῃ ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸ ὅλως εἶναι (τὸ ἀγαθόν). Τὸ κακόν ὡς τι ἀφ’ ἑαυτοῦ κείμενον (αὐθυπόστατον), δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἕξω τῆς προαιρέσεως¹⁷.

Τοιοῦτον ὄν τὸ κακόν, ὡς ἀπόπτωσις δηλονότι ἐκ τοῦ ὄντως ὄντος, ἀποτελεῖ φθορὰν καὶ διάλυσιν τοῦ συνεστῶτος. Διότι πῶς θὰ ἦτο τις ἐν τῷ εἶναι,

15. Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας Β, Μ.Ρ.Γρ. 45, 24D-25A.

16. Αὐτόθι ΣΤ’, 28C. Βλέπε καὶ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Πονηρία δὲ πᾶσα ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ στερήσει χαρακτηρίζεται, οὐ καθ’ ὑπόστασιν θεωρουμένη. Κακὸν γὰρ οὐδὲν ἕξω προαιρέσεως ἀφ’ ἑαυτοῦ κεῖται, ἀλλὰ τῷ μὴ εἶναι τὸ ἀγαθὸν οὕτω κατονομάζεται. Τὸ δὲ μὴ ὄν οὐχ ὑφέστηκε· τοῦ δὲ μὴ ὑφεστῶτος δημιουργὸς ὁ τῶν ὑφεστῶτων δημιουργὸς οὐκ ἔστιν. Οὐκοῦν ἕξω τῆς τῶν κακῶν αἰτίας ὁ Θεός, ὁ τῶν ὄντων, οὐχ ὁ τῶν μὴ ὄντων ποιητὴς ὢν, ὁ τὴν ὄρασιν, οὐ τὴν πῆρωσιν δημιουργήσας... Εἰ δὲ τοῦ φωτός ἐξ αἰθρίας καθαρῶς περιλάμποντος, ἐκουσίως τις ἐπιβάλλοι τοῖς βλεφάροις τὴν ὄρασιν, ἕξω τῆς τοῦ μὴ βλέποντος αἰτίας ὁ ἥλιος» (Αὐτόθι Ζ, 32CD).

17. Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν τοῦ Σολομώντος, ὁμιλία VII, Μ.Ρ.Γρ. 44, 725AB.

ἐὰν δὲν ὑπῆρχε συγχρόνως ἐν τῷ ὄντι; Πῶς δὲ θὰ ἔμενεν ἐν τῷ ὄντι, ἐὰν δὲν ἐπίστευεν ὅτι τὸ ὄν ὑπάρχει; Τὸ δὲ ὄν τοῦτο εἶναι ὁ Θεός, ὡς μαρτυρεῖ σχετικῶς ἢ τῷ Μωσεῖ γενομένη ὀπτασία τῆς θεοφανείας. Ἐπομένως ὁ μὴ πιστεῦων εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ «ἐαυτοῦ τὸ εἶναι διέφθειρεν, ἔξω τοῦ ὄντος γενόμενος»¹⁸.

Τέλος αἱ περὶ τοῦ κακοῦ, ὡς μὴ ὄντος, ιδέαι τοῦ Γρηγορίου προσανατολίζουσι τοῦτον σταθερῶς εἰς τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων γενικωτέρας ἀντιλήψεις του. Κατὰ τὸν Γρηγόριον ἡ φύσις τῆς ἀμαρτίας εἶναι ἄστατος καὶ παροδική: «οὔτε κατὰ τὸ πρῶτον συνυποστάσα τῇ κτίσει παρὰ τοῦ τὸ πᾶν ὑποσησαμένου καὶ οὐσιώσαντος, οὔτε πρὸς τὸ διηνηκὲς τοῖς οὐσι συνδιαμένουσα». Τὰ ἐκ τοῦ ὄντος (τοῦ Θεοῦ) προερχόμενα ὄντα ἔχουσι σταθεράν καὶ ἀδιάπτωτον τὴν εἰς τὸ εἶναι παραμονήν. «Ὅ,τι δ' ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ ὄντος, τοῦτο εἶναι ὁ ἐπιδωμάτιος χόρτος (ὁ ἐπὶ δωμάτων φυόμενος), ἄρριζος καὶ ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος, ὅστις, κἂν πρὸς τὸ παρὸν διανοχλήσῃ διὰ τῆς ἀνυποστάτου βλάβης, ὅμως εἰς καιρὸν τὸν προσήκοντα, ὅταν δηλονότι συντελεσθῇ ἢ πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦ παντὸς ἀποκατάστασις, θὰ παρέλθῃ καὶ θ' ἀφανισθῇ, «ὡς μηδὲν ἴχνος τοῦ νῦν ἐπιπολάζοντος ἡμῶν κακοῦ ἐν τῇ κατ' ἐλπίδα προκειμένη ζωῇ ἀπολείπεται»¹⁹.

5. Τὸ κακὸν παρὰ Ψευδοδιονυσίῳ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ.

Φιλοσοφικώτερον ὅμως παντὸς ἄλλου καὶ δὴ καὶ κατὰ τὰς πολυσχιδεῖς αὐτοῦ ὀψεις καὶ ἀναφοράς ἐξετάζει τὸ κακὸν ὁ Ψευδοδιονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης.

Κατ' αὐτὸν τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, ἄλλως δὲν θὰ ἦτο κακόν. Τὸ ἀγαθὸν δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ ἐξ ἑαυτοῦ τὸ κακόν, ὃν τρόπον καὶ τὸ πῦρ δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τὸ ψυχρόν. Μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ὑφίσταται παντελῆς καὶ ὀξεῖα ἀντίθεσις. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ μόνη τῶν ὄντων πηγὴ. Ἐντεῦθεν οὐδὲν τούτων ἐστὶν ἐκ τοῦ κακοῦ, ὅπερ εὐρίσκεται ἐκτὸς τῆς τοῦ ὄντος περιοχῆς. Καθ' ἑαυτὸ τὸ κακὸν δὲν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν, ἄλλως δὲν θὰ ἦτο ἐντελῶς κακόν, ἀλλὰ θὰ εἶχε μοῖραν τινα τοῦ ἀγαθοῦ, ἀναλόγως τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸ ὄν. Ἐὰν δὲ τὰ ὄντα πάντα ἐφείνται τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἀρχὴν καὶ τέλος ἔχῃ τὸ ἀγαθόν, τότε πῶς θὰ συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν ὄντων τὸ κακὸν «ὅλως τῆς τοιαύτης ἀγαθῆς ὀρέξεως παρηρημένον;». Ἐπομένως τὸ κακὸν οὐδεμίαν ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὸ ὄν. Τὸ ἀγαθὸν ἀφ' ἑτέρου «ἔσται καὶ τοῦ ἀπλῶς ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος πολλῶ πρότερον ὑπεριδρυμένον». Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦτο, τὸ κακὸν «οὔτε ἐν τοῖς οὐσιν, οὔτε

18. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Ψαλμῶν, βιβλ. πρῶτον, Μ.Ρ.Γρ. 44, 565B.

19. Αὐτόθι, Μ.Ρ.Γρ. 44, 585AB.

ἐν τοῖς μὴ οὖσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ μὴ ὄντος μᾶλλον ἀπέχον τάγαθοῦ, ἀλλότριον καὶ ἀνουσιώτερον»²⁰.

Δυνατὸν ὅμως νὰ προβληθῇ ἡ ἔνστασις: τὸ κακόν, καίπερ φθοροποιόν, οὐχ ἤττον ὅμως δὲν ἐκπίπτει τοῦ εἶναι, ἀλλ' εἶναι μὲν αὐτὸ ὄν, εἶναι δὲ συγχρόνως καὶ ἄλλων ὄντων γενεσιουργόν, συμβαλλόμενον οὕτω εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ παντός. Κατὰ τὸν Ψευδοδιονύσιον τὸ κακόν, ὡς κακόν, οὐδεμίαν οὐσίαν ἢ γένεσιν ποιεῖ. Τοῦθ' ὅπερ δύναται νὰ πράξῃ εἶναι νὰ φθείρῃ καὶ νὰ κακύνῃ τὸ ἐπ' αὐτῷ τὴν ὑπόστασιν τῶν ὄντων. Ἄν δέ τις λέγῃ τοῦτο γενεσιουργόν, τοῦτο συμβαίνει μόνον διὰ τὸ ἀγαθόν (ἐκ τῆς ἀναμείξεως δηλονότι καὶ συμφύτας αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ). Ἡ φθορὰ καὶ τὸ κακόν φθείρουσι μόνον καὶ κακύνουσι τὰ ὄντα. Ἐπομένως τὸ κακόν «τυγχάνει μὲν καθ' ἑαυτὸ κάκωσις καὶ φθορὰ, καθίσταται ὅμως γενεσιουργόν διὰ τὸ ἀγαθόν. Καὶ ὡς μὲν κακόν καθ' ἑαυτὸ οὔτε ὄν εἶναι οὔτε ὄντων ποιητικόν. Διὰ δὲ τὸ ἀγαθόν εἶναι καὶ ὄν, καὶ ἀγαθόν, καὶ ἀγαθῶν ποιητικόν»²¹. Πρὸς ἄρσιν ἐνδεχομένης παρεξηγήσεως ὁ Ψευδοδιονύσιος ἐπέξηγῶν τὴν σκέψιν αὐτοῦ παρατηρεῖ, ὅτι τὸ κακόν δὲν δύναται νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἀγαθόν καὶ κακόν, οὔτε αὐτοδύναμις παρεκτικὴ γενέσεως καὶ φθορᾶς, οὔτε αὐτοφθορὰ. Τοιαύτη τις δύναμις (τὸ αὐτοκακόν) οὔτε ὄν εἶναι, οὔτε ἀγαθόν, οὔτε γενεσιουργόν, οὔτε τῶν ὄντων παρεκτικόν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦτο τὸ ἀγαθόν «ἐν οἷς μὲν ἂν τελέως ἐγγένηται, τέλεια ποιεῖ, καὶ ἀμιγῆ, καὶ ὀλόκληρα ἀγαθὰ· τὰ δὲ ἤττον αὐτοῦ μετέχοντα καὶ ἀτελεῆ ἔστιν ἀγαθὰ, καὶ μεμιγμένα διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ»²².

Κατὰ τὸν Ψευδοδιονύσιον τὸ ἀμιγές καὶ ἀπόλυτον κακόν (τὸ καθόλου κακόν) οὔτε ἀγαθόν εἶναι οὔτε ἀγαθοποιόν. Τὸ δὲ μερικόν κακόν, νοούμενον πάντοτε ὡς ἔλαττον ἀγαθόν, νοεῖται ἀναλόγως τοῦ πλησιασμοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τοῦτο δέ, διότι «ἡ διὰ πάντων φοιτῶσα παντελὴς ἀγαθότης οὐ μέχρι μόνον χωρεῖ τῶν περὶ αὐτὴν παναγάθων οὐσιῶν, ἐκτείνεται δὲ ἄχρι τῶν ἐσχάτων, ταῖς μὲν ὀλικῶς παροῦσα, ταῖς δὲ ὑφειμένως, ἄλλαις δὲ ἐσχάτως, ὡς ἕκαστον αὐτῆς μετέχειν δύναται τῶν ὄντων. Καὶ τὰ μὲν πάντῃ τοῦ ἀγαθοῦ μετέχει, τὰ δὲ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐστέρηται, τὰ δὲ ἀμυδροτέραν ἔχει τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίαν, καὶ ἄλλοις κατὰ ἔσχατον ἀπήχημα πάρεστι τάγαθόν»²³. Ἐὰν τὰ ὄντα δὲν μετεῖχον ἀναλογικῶς τοῦ ἀγαθοῦ, τότε τὰ θειότατα καὶ πρεσβύτατα θὰ εἶχον τὴν τάξιν τῶν ἐσχάτων, ὅπερ προφανῶς ἄτοπον. Οὔτε δὲ πάλιν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ μονοειδὴς αὕτη μετοχὴ ἐν τῷ ἀγαθῷ, ἐφ' ὅσον τὰ ὄντα πάντα δὲν εἶναι ἐπίσης ἐπιτήδεια εἰς τὴν ὀλικὴν τοῦ ἀγαθοῦ μέθεξιν. Παρὰ ταῦτα ἡ δύναμις τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τούτῳ ἐμφαίνει τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος αὐτῆς, ὅτι «καὶ τὰ ἐστερη-

20. Περὶ θείων ὀνομάτων XIX, M.P.Gr. 3, 716BCD.

21. Αὐτόθι, 717AB.

22. Αὐτόθι, XX, M.P.Gr. 3, 717BC.

23. Αὐτόθι, 717D-720A.

μένα καὶ τὴν ἑαυτοῦ στέρησιν δυναμοῖ, κατὰ τὸ ὅλως αὐτοῦ μετέχειν». Θὰ ἐλέγομεν δὲ ὅτι καὶ αὐτὰ εἰσέτι τὰ μαχόμενα τὸ ἀγαθὸν «τῆ αὐτοῦ δυνάμει (τοῦ ἀγαθοῦ) καὶ ἐστι καὶ μάχεσθαι δύναται». Κατὰ ταῦτα: «τὰ ὄντα πάντα, καθ' ὅσον ἐστί, καὶ ἀγαθὰ ἐστί, καὶ ἐκ τἀγαθοῦ, καθόσον δὲ ἐστέρηται τοῦ ἀγαθοῦ οὔτε ἀγαθὰ, οὔτε ὄντα ἐστίν»²⁴.

Κατὰ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα τὸ κατὰ πάντα τρόπον ἐστερημένον τοῦ ἀγαθοῦ «οὐδαμῆ οὐδαμῶς οὔτε ἦν, οὔτε ἐστίν, οὔτε ἔσται, οὔτε εἶναι δύναται». Ὡς παράδειγμα σχετικῶς προσάγεται ὁ ἀκόλαστος. Οὗτος, ἂν καὶ στερεῖται τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τὴν ἄλογον ἐπιθυμίαν, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας οὔτε εἶναι, οὔτε ὄντων ἐπιθυμεῖ, ὅμως μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ «κατ' αὐτὸ τὸ τῆς ἐνώσεως καὶ φιλίας ἀμυδρὸν ἀπήχημα». Ὁμοίως καὶ ὁ θυμὸς μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ «κατ' αὐτὸ τὸ κινεῖσθαι, καὶ ἐφίεσθαι τὰ δοκοῦντα κακὰ πρὸς τὸ δοκοῦν καλὸν ἀνορθοῦν καὶ ἐπιστρέφειν». Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ τῆς χειρίστης ζωῆς ἐφιέμενος, καθ' ὅσον ἐφίεται τῆς ζωῆς, τῆς ἀρίστης αὐτῷ δοκούσης, μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ δυνάμει τῆς ἐφέσεως ταύτης. Ἐὰν δὲ ἀφαιρεθῆ παντελῶς τὸ ἀγαθόν, τότε οὔτε οὐσία ἔσται, οὔτε ζωή, οὔτε ἐφεις, οὔτε κινήσεις, οὔτε ἄλλο τι οὐδέν. Ἐπομένως ἢ ἐκ φθορᾶς γέनेσις, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ ἀντιφρονούντες, δὲν εἶναι δύναμις τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἥσσοнос ἀγαθοῦ παρουσία. Οὕτω καὶ ἡ νόσος εἶναι μερικὴ, οὐχὶ δὲ πλήρης καὶ παντελής ἔλλειψις τῆς σωματικῆς τάξεως. Ἐν ἐναντία περιπτώσει ὁμοῦ μετὰ τῆς τάξεως θὰ συνηφανίζετο καὶ ἡ νόσος, ἥτις ὑπάρχει «οὐσίαν ἔχουσα τὴν ἐλαχίστην τάξιν καὶ ἐν αὐτῇ παρφυσιταμένη»²⁵.

Ὁ Ψευδοδιονύσιος ἐπιμένει ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης. Τὸ παντελῶς ἄμοιρον τοῦ ἀγαθοῦ οὔτε ὄν εἶναι, οὔτε ἐν τοῖς οὐσι συγκαταλέγεται. Τὸ δὲ μικτόν (ἐκ κακοῦ δηλαδὴ καὶ ἀγαθοῦ) συγκαταλέγεται ἐν τοῖς οὐσι μόνον ἐν οἴῳ μέτρῳ μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ. Τὰ ὄντα ὀφείλουσι τὸ εἶναι αὐτῶν εἰς τὸν βαθμόν συμμετοχῆς των ἐν τῷ ἀγαθῷ. Ἐπὶ τοῦ ὄντολογικῷ πεδίου («τὸ μῆδαμῆ μῆδαμῶς ὄν οὔτε ἔσται») «τὸ δὲ πῆ μὲν ὄν, πῆ δὲ μὴ ὄν, καθ' ὅσον μὲν ἀποπέπτωκε τοῦ ἀεὶ ὄντος, οὐκ ἔστι· καθ' ὅσον δὲ τοῦ εἶναι μετέλληφε, κατὰ τοσοῦτόν ἐστι, καὶ τὸ ὅλως εἶναι καὶ τὸ μὴ ὄν αὐτοῦ διακρατεῖται καὶ διασφύζεται». Ὁμοίως καὶ τὸ κακόν. Ἐὰν μὲν παντελῶς ἐκπέση τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε ἐν τοῖς μᾶλλον οὔτε ἐν τοῖς ἥττον θὰ εἶναι ἀγαθόν. Τὸ δὲ πῆ μὲν ἀγαθόν, πῆ δὲ οὐκ ἀγαθόν, μάχεται μὲν ἐναντίον ἀγαθοῦ τινος, οὐχὶ ὅμως ἐναντίον ὀλοκλήρου τοῦ ἀγαθοῦ. Κρατεῖται δὲ καὶ τοῦτο τῆ μετουσίᾳ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὐσιοῖ καὶ τὴν ἑαυτοῦ στέρησιν τὸ ἀγαθόν, τῆ ὅλως αὐτοῦ μεθέξει. Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἀπέλθη παντελῶς τὸ ἀγαθόν «οὔτε καθόλου τι ἔσται ἀγαθόν, οὔτε μικτόν, οὔτε αὐτόκακον». Ἄν δὲ τὸ κακὸν νοήσωμεν ὡς ἀτελεὲς ἀγαθόν, τότε εἰς περίπτωσιν παντελοῦς ἀπουσίας τοῦ ἀγαθοῦ θὰ συναπέλθη καὶ τὸ ἀτελεὲς ἀγαθόν (τὸ κα-

24. Περὶ θεῶν ὀνομάτων XX, P.M.Gr. 3, 720AB.

25. Αὐτόθι, 720BC.

κόν). Τὸ κακὸν «τότε μόνον ἔσται καὶ ὀφθήσεται, ἡνίκα τοῖς μὲν ἔστι κακὸν οἷς ἠναντιῶνται, τῶν δὲ ὡς ἀγαθῶν ἐξήρηται». Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ μάχωνται ἄλληλα τὰ αὐτὰ κατὰ τὰ αὐτὰ²⁶.

Ὁ Ψευδοδιονύσιος καὶ διὰ σειρᾶς ἄλλης συλλογισμῶν φθάνει εἰς τὴν βασικὴν ἰδέαν αὐτοῦ ὅτι τὸ κακὸν δὲν εὐρίσκεται ἐν τοῖς οὐσι. Διότι, ἐὰν πάντα τὰ ὄντα προέρχωνται ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ περιέχωσι τὸ ἀγαθόν, τότε τὸ κακὸν ἢ δὲν θὰ εἶναι εἰς τὰ ὄντα ἢ θὰ ὑπάρχη εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐν τῷ ἀγαθῷ βεβαίως δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη, ὅπως καὶ τὸ κακύνεσθαι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἐν τῷ τὸ κακὸν ἀγαθύνοντι. Ἐὰν δὲ ὑποτεθῆ ὅτι τὸ κακὸν ὑπάρχει ἐν τῷ ἀγαθῷ, τότε ποῖος ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως ταύτης; Ἀσφαλῶς οὐχὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀγαθοῦ, διότι τοῦτο εἶναι καὶ ἄτοπον καὶ ἀδύνατον. Ὡς λέγει ἡ θεία Γραφή, δὲν δύναται δένδρον ἀγαθὸν νὰ ποιῆ καρπούς πονηρούς, καὶ τανάπαλιν. Ἐὰν δὲ δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, τότε θὰ πρέπει νὰ πηγάζῃ ἐξ ἄλλης αἰτίας καὶ ἀρχῆς ἢ δηλαδὴ τὸ κακὸν θὰ εἶναι ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τὸ ἀγαθὸν ἐκ τοῦ κακοῦ. Ἄν δὲ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον τότε ἐξ ἄλλης αἰτίας καὶ ἀρχῆς πρέπει νὰ προέρχωνται ἀμφοτέρω (τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν). Ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ἄτοπον, δύο δηλαδὴ παντελῶς ἐναντία νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς καὶ νὰ εἶναι ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἀρχῇ. Ἀλλωστε καὶ αὐτὴ αὕτη ἢ ἐνιαία ἀρχὴ δὲν θὰ ἦτο ἀπλῆ καὶ ἐνιαία, ἀλλὰ μεριστὴ καὶ δυοειδής, καὶ ἐναντία ἐχυτῇ καὶ ἡλλοιωμένη. Οὔτε δὲ πάλιν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσι δύο ἀρχαὶ τῶν ὄντων ἐναντία, καὶ αὗται νὰ ὑπάρχωσιν ἐν ἀλλήλαις καὶ ἐν τῷ παντί, μαχόμεναι ἢ μία τὴν ἄλλην. Ἐὰν ἐπισυμβῆ τοῦτο, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἦτο ἀπήμων, οὐδὲ ἐκτὸς δυσχερειῶν καὶ ἐξῶθεν ὀχλήσεων. Πλὴν τούτου τὰ πάντα θὰ ἦσαν ἄτακτα καὶ ἀεὶ μαχόμενα ἄλληλα. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως τὸ ἀντίθετον συμβαίνει. Τὸ ἀγαθὸν μόνον φιλίαν μεταδίδει εἰς τὰ ὄντα, διὸ καὶ προσαγορεύεται ὑπὸ τῶν θεολόγων αὐτοειρήνη καὶ εἰρηνόδωρος. Ἐντεῦθεν «καὶ φίλα τάγαθά, καὶ ἐναρμόνια πάντα, καὶ μιᾶς ζωῆς ἔκγονα, καὶ πρὸς ἓν ἀγαθὸν συντεταγμένα, καὶ προσηγῆ, καὶ ὅμοια, καὶ προσήγορα ἀλλήλοις»²⁷. Συνεπῶς δὲν εὐρίσκεται ἐν τῷ Θεῷ τὸ κακόν, δὲν εἶναι ἔνθεον. Ὁ Θεὸς ἢ εἶναι ἀγαθὸς καὶ ἀγαθοποιεῖ, ἢ δὲν εἶναι ἀγαθὸς καὶ δὲν ἀγαθοποιεῖ. Δὲν δύναται ὁ αὐτὸς νὰ εἶναι ἄλλοτε οὕτως καὶ ἄλλοτε ἄλλως, διότι τοῦτο θὰ ἐσήμαινε μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν αὐτοῦ, μάλιστα δὲ περὶ τὸ πάντων θεϊότατον, τὴν αἰτίαν. Κατὰ ταῦτα τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ, οὔτε ἀπλῶς οὔτε κατὰ χρόνον²⁸.

Ἄλλ' οὔτε καὶ εἰς τοὺς ἀγγέλους δυνάμεθα νὰ ἐντοπίσωμεν τὸ κακόν. Ἐὰν ὁ ἀγαθοειδὴς ἄγγελος ἔχη ὡς ἔργον αὐτοῦ νὰ ἐξαγγέλλῃ τὴν θεϊαν ἀγαθότητα, ὑπάρχων κατὰ μέθεξιν καὶ δευτέρως τοῦθ' ὅπερ τὸ ἀγγελλόμενον ὑπάρ-

26. Περὶ θεῶν ὀνομάτων XX, M.P.Gr. 3, 720D-722AB.

27. Αὐτόθι, XXI, M.P.Gr. 3, 721CD-724A.

28. Αὐτόθι, 724A.

χει πρώτως καὶ κατ' αἰτίαν, «εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ (ὁ ἄγγελος), φανέρωσις τοῦ ἀφανοῦς φωτός, ἔσποτρον ἀκραιφνές, διειδέστατον, ἀλώβητον, ἄχραντον, ἀκηλίδωτον, εἰσδεχόμενον ὅλην (εἰ θέμις εἰπεῖν) τὴν ὠραιότητα τῆς ἀγαθοτύπου θεοειδείας, καὶ ἀμιγῶς ἀναλάμπων ἐν ἑαυτῷ (καθάπερ οἶόν τ' ἐστὶ) τὴν ἀγαθότητα τῆς ἐν ἀδύτοις σιγῆς»²⁹. Εἶναι φανερόν ὅτι εἰς τοιαῦτα θεοειδῆ καὶ θεόμορφα ὄντα οὐδὲ σκιά τις δύναται νὰ ὑπάρχη τοῦ κακοῦ.

Κατὰ τὸν Ψευδοδιονύσιον ὅμως οὔτε καὶ οἱ δαίμονες εἶναι φύσει κακοί. Διότι, ἐὰν οὗτοι ἦσαν φύσει κακοί, δὲν θὰ προήρχοντο ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ (τοῦ Θεοῦ), οὔτε θὰ συγκατελέγοντο μεταξὺ τῶν ὄντων, οὔτε καὶ θὰ μετεβάλλοντο ἐξ ἀγαθῶν πνευμάτων εἰς πονηρά. Οἱ δαίμονες ὡς δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι φύσει κακοί. Οὗτοι κατέστησαν κακοὶ «ἐνδεῖα τῶν ἀγγελικῶν ἀγαθῶν» καὶ τῇ παύσει «τῆς τῶν θείων ἀγαθῶν ἕξεως καὶ ἐνεργείας». Ἐὰν ὅμως δὲν εἶναι φύσει κακοί, δὲν εἶναι καὶ παντελῶς ἄμοιροι τοῦ ἀγαθοῦ («καθ' ὃ καὶ εἰσι, καὶ ζῶσι, καὶ νοοῦσι, καὶ ὅλως ἐστὶ τις ἐν αὐτοῖς ἐφέσεως κίνησις»). Κακοὶ δὲ λέγονται οἱ δαίμονες «διὰ τὸ ἀσθενεῖν περὶ τὴν κατὰ φύσιν ἐνέργειαν». Τὸ κακὸν ἐν αὐτοῖς δὲν εἶναι εἰ μὴ παρατροπὴ «καὶ τῶν προσηκόντων αὐτοῖς ἔκβασις, καὶ ἀτευξία, καὶ ἀτέλεια, καὶ ἀδυναμία, καὶ τῆς σφζούσης τῆς ἐν αὐτοῖς τελειότητα δυνάμεως ἀσθένεια καὶ ἀποφυγὴ καὶ ἀπόπτωσις». Ἐπομένως δὲν εἶναι κακὸν τὸ δαιμόνιον φῶλον «ἧ ἐστὶ κατὰ φύσιν, ἀλλ' ἧ οὐκ ἐστι». Τὸ δοθὲν αὐτοῖς ἀγαθὸν δὲν ἠλλοιώθη καθ' ὀλοκληρίαν. Οὗτοι μόνον ἐξέπεσον τοῦ δοθέντος αὐτοῖς ὅλου ἀγαθοῦ. Οὔτε πάλιν ἠλλοιώθησαν αἱ δοθεῖσαι αὐτοῖς δωρεαί. Αὐταὶ καὶ ὀλόκληροι καὶ παμφαεῖς εἶναι, καίπερ οἱ δαίμονες, ἀπομύσαντες τὰς αὐτῶν ἀγαθοπτικὰς δυνάμεις, δὲν βλέπουσιν αὐτάς. Κατὰ ταῦτα, καθ' ὃ εἰσι, (ὡς φύσεις παρὰ Θεοῦ πεπονημέναι) καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προέρχονται καὶ ἀγαθοὶ εἶναι καὶ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐφίενται (τοῦ εἶναι, τοῦ ζῆν, τοῦ νοεῖν). Λέγονται δὲ κακοὶ «τῇ στερήσει, καὶ ἀποφυγῇ, καὶ ἀποπτώσει τῶν προσηκόντων αὐτοῖς ἀγαθῶν». Καὶ εἶναι κακοὶ («καθ' ὃ οὐκ εἰσι (τῇ ἀποστερήσει δηλονότι τοῦ ἀγαθοῦ)· καὶ τοῦ μὴ ὄντος ἐφιέμενοι, τοῦ κακοῦ ἐφίενται»³⁰.

Περαιτέρω τὸ κακὸν δὲν εὐρίσκεται οὔτε εἰς τὰ ἄλογα ζῶα οὔτε εἰς τὴν φύσιν. Εἰς μὲν τὰ ἄλογα ζῶα ἢ φθορὰ τῆς φύσεως εἶναι ἀσθένεια μόνον καὶ ἔλλειψις τῶν φυσικῶν ἕξεων, ἐνεργειῶν καὶ δυνάμεων³¹. Ἐπὶ δὲ τῆς φύσεως ἢ κακία νοεῖται ὡς τι τὸ παρὰ φύσιν, ἧτοι ὡς στέρησις τῶν οἰκείων τῆς φύσεως. Ἐπομένως οὔτε ἡ φύσις εἶναι κακὴ. Τὸ κακὸν ἐν αὐτῇ εἶναι «τὸ ἀδυνατεῖν τὰ τῆς οἰκειίας φύσεως ἐκτελεῖν»³².

29. Αὐτόθι, XXII, M.P.Gr. 3, 724B.

30. Αὐτόθι, XXIII, M.P.Gr. 3, 724CD-725ABC.

31. Αὐτόθι, XXV, M.P.Gr. 3, 728B.

32. Αὐτόθι, XXVI, M.P.Gr. 3, 728C.

Παραλλήλως ὁ Ψευδοδιονύσιος ἀποκρούει καὶ τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ κακὸν εὐρίσκεται ἐν τῷ σώματι. Ἡ ἀσχημία τοῦ σώματος καὶ ἡ νόσος ἀποτελοῦσιν ἀπλῶς ἔλλειψιν εἶδους καὶ στέρησιν τάξεως. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι πλήρες κακόν, ἀλλ’ ἔλαττον καλόν. Οὔτε πάλιν τὰ σώματα ἀποτελοῦσι τὴν πηγὴν καὶ τὸ αἴτιον τῆς κακίας ἐν τῇ ψυχῇ. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἶναι δυνατὸν καὶ ἄνευ σώματος νὰ παρυφίσταται ἡ κακία, ὡς ἐν τοῖς δαίμοσι. Διὰ τὸ σῶμα τὸ κακὸν εἶναι «ἢ τῆς ἕξεως τῶν οἰκείων ἀγαθῶν ἀσθένεια καὶ ἀπόπτωσις»³³.

Τὸ αὐτὸ περίπου ἰσχύει καὶ διὰ τὰς ψυχάς. Οὔτε ἐν αὐταῖς δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὸ κακόν. Ἡ κακία ἐν αὐταῖς ὀφείλεται εἰς τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀγαθῶν ἕξεων καὶ ἐνεργειῶν καὶ εἰς τὴν δι’ οἰκείαν ἀσθένειαν ἀτεξίαν καὶ ἀπολίθησιν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ φωτὸς ὁ περιβάλλων ἡμᾶς ἀὴρ λέγεται ἐσκοτισμένος. Τὸ κακόν, καθ’ ὃ κακόν, δὲν εὐρίσκεται οὔτε εἰς ἡμᾶς οὔτε εἰς τοὺς δαίμονας, ἀλλὰ καθορᾶται μόνον ὡς «ἔλλειψις καὶ ἐρημία τῆς τῶν οἰκείων ἀγαθῶν τελειότητος»³⁴.

Ὁ Ψευδοδιονύσιος ἀποκρούει ἐντόνως καὶ τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ὕλη, καθ’ ὃ ὕλη, ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ κακοῦ. Ἡ ὕλη δὲν εἶναι κακὴ, διότι καὶ αὕτη μετέχει τοῦ κάλλους καὶ τοῦ εἶδους. Ἄν ἦτο ἄμοιρος τούτων (ἄποιος καὶ ἀνείδεος) τότε πῶς ποιεῖ ἢ ἡ ὕλη, «ἢ μὴδὲ τὸ πάσχειν δύνασθαι καθ’ ἑαυτὴν ἔχουσα;». Ἐπειτα, κατὰ ποῖον τρόπον εἶναι ἡ ὕλη κακόν; Ἐὰν μὲν οὐδαμῆ οὐδαμῶς ὑπάρχη, τότε οὔτε ἀγαθὸν εἶναι οὔτε κακόν. Ἐὰν δὲ ὑπάρχη πως, τὰ δὲ ὄντα πάντα προέρχωνται ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, τότε καὶ αὕτη θὰ προέρχεται ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄλλως ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι δύο ἀρχαί, καὶ δὴ καὶ ἐξημμέναι ἐκ μιᾶς ἄλλης κορυφῆς. Ἐὰν πάλιν ἡ ὕλη εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ σύμπαντος, τότε πῶς αὕτη εἶναι κακόν; Διότι προφανῶς ἄλλο εἶναι τὸ κακόν καὶ ἄλλο τὸ ἀναγκαῖον. Περαιτέρω, πῶς γεννᾷ καὶ τρέφει τὴν φύσιν ἢ ὕλη κακὴ οὔσα; «Τὸ γὰρ κακόν, ἢ κακόν, οὐδενός ἐστι γεννητικόν, ἢ σωστικόν». Οὐδὲ πάλιν εὐσταθεῖ ἡ γνώμη καθ’ ἣν ἡ ὕλη μὲν δὲν εἶναι πρόξενος τῆς κακίας ἐν ταῖς ψυχαῖς, οὐχ ἦττον ὅμως ἐφέλλεται ταύτας πρὸς τὸ κακόν. Τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι πολλαὶ ψυχαὶ βλέπουσιν εἰς τὸ ἀγαθόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ συνέβαιεν ἂν ἡ ὕλη ἀναποδράστως ἐφέλλετο ταύτας πρὸς τὸ κακόν. Τὸ κακόν ἐν ταῖς ψυχαῖς δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ὕλης, ἀλλ’ «ἐξ ἀτάκτου καὶ πλημμυλοῦς κινήσεως»³⁵.

Ὁ Ψευδοδιονύσιος ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ὅπως ἀποκλείσῃ τὸ κακὸν ἀπὸ πάσης περιοχῆς τοῦ αὐθεντικοῦ ὄντος καὶ τῆς ὑπάρξεως, ἀπογυμνοῖ τοῦτο καὶ ἀπὸ πάσης πραγματικῆς καὶ θετικῆς δυνάμεως. Ὅπως πολλάκις ἐπαναλαμβάνει, τὸ κακόν δὲν εἶναι εἰ μὴ στέρησις μερικὴ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ στέρησις

33. Περὶ θείων ὀνομάτων, XXVII, M.P.Gr. 3, 728CD.

34. Αὐτόθι, XXIV, M.P.Gr. 3, 725D-728A.

35. Αὐτόθι, XXVIII, M.P.Gr. 3, 729AB.

ὁμως αὕτη δὲν ἀντιμάχεται τὸ ἀγαθὸν κατὰ δύναμιν οἰκείαν. Διότι, ἡ μὲν παντελῆς στέρησις, ὡς πλήρης ἄρσις τοῦ θετικοῦ (τοῦ ἀγαθοῦ) εἶναι παντελῶς ἀδύναμος. Ἡ δὲ μερική «οὐ καθ' ὃ στέρησις, ἔχει τὴν δύναμιν, ἀλλὰ καθ' ὃ οὐ παντελής ἐστι στέρησις». Συνεπῶς, ὅταν ἡ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι μερική «οὐπω κακόν»· διαγενομένης δὲ τῆς στέρησεως, («καὶ ἡ τοῦ κακοῦ φύσις ἀπελήλυθε»)³⁶.

Κατὰ ταῦτα, τὸ μὲν ἀγαθὸν προέρχεται ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνιαίας ἀρχῆς, τὸ δὲ κακὸν ἐκ πολλῶν καὶ μερικῶν ἐλλείψεων³⁷. Τοῦ κακοῦ τὰ αἷτια εἶναι πολλά. Δὲν εἶναι δὲ ταῦτα λόγοι καὶ δυνάμεις, ἀτινα ἀνήκουσιν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἀδυναμία καὶ ἀσθένεια καὶ τῶν ἀνομοίων μίξις ἀσύμμετρος. Οὔτε δ' εἶναι ἀκίνητα τὰ κακὰ καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντα, ἀλλ' εἶναι ἄπειρα καὶ ἀόριστα καὶ ἐν ἄλλοις φερόμενα, καὶ τούτοις ἀπείροις. Πάντων δέ, καὶ τῶν κακῶν εἰσέτι, ἀρχὴ καὶ τέλος εἶναι τὸ ἀγαθόν. Διότι ἔνεκα τοῦ ἀγαθοῦ ὑπάρχουσι καὶ ὅσα εἶναι ἀγαθὰ, καὶ ὅσα ἀντιμάχονται τῷ ἀγαθῷ. Τὰ τελευταῖα ταῦτα οἱ ἄνθρωποι δὲν πράττουσιν εἰ μὴ τὸ ἀγαθὸν ποθοῦντες καὶ εἰς τοῦτο ἀποβλέποντες. Τὸ κακόν, ἐπομένως, δὲν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν, ἀλλὰ π α ρ υ π ὅ σ τ α σ ι ν, «τοῦ ἀγαθοῦ ἔνεκα καὶ οὐχ ἑαυτοῦ γινόμενον»³⁸.

Ἀποκλειομένου, λοιπόν, τοῦ κακοῦ ἀπὸ τοῦ χώρου πάσης πραγματικῆς ὑποστάσεως, δεόν ὅπως νοήσωμεν τοῦτο μόνον «κατὰ συμβεβηκός». Ὡς συμβεβηκός δὲ δὲν ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς οἰκείας, ἀλλὰ μόνον «δι' ἄλλο» (τὸ ἀγαθόν). Μία κακὴ πράξις, τελουμένη ἔνεκα τοῦ νομιζομένου ἀγαθοῦ, φαίνεται ὀρθὴ εἰς τὰ ὅμματα τοῦ ἐνεργοῦντος αὐτὴν ἀνθρώπου· ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, ἀλλ' ἀπλῶς νομίζεται ὡς ἀγαθὴ. Οὕτως ἀποδείκνυται ἄλλο τὸ ἐφετὸν καὶ ἄλλο τὸ γινόμενον. Ἐντεῦθεν τὸ κακὸν δὲν δύναται νὰ εἶναι οὐσία αὐθυπόστατος, ἀλλά τι «παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ παρὰ τὸν σκοπὸν, καὶ παρὰ τὴν φύσιν, καὶ παρὰ τὴν αἰτίαν, καὶ παρὰ τὴν ἀρχὴν, καὶ παρὰ τὸ τέλος, καὶ παρὰ τὸν ὄρον, καὶ παρὰ τὴν βούλησιν, καὶ παρὰ τὴν ὑπόστασιν»³⁹. Ἐπομένως τὸ κακὸν εἶναι στέρησις καὶ «ἐλλειψις, καὶ ἀσθένεια, καὶ ἀσυμμετρία, καὶ ἀμαρτία, καὶ ἄσκοπον, καὶ ἀκαλλές, καὶ ἄζων, καὶ ἄνου, καὶ ἄλογον, καὶ ἀτελές, καὶ ἀνίδρυτον, καὶ ἀναίτιον, καὶ ἀόριστον, καὶ ἄγονον, καὶ ἀργόν, καὶ ἀδρανές, καὶ ἄτακτον, καὶ ἀνόμιον, καὶ ἄπειρον, καὶ σκοτεινόν, καὶ ἀνούσιον, καὶ ἀύτὸ μὴ δαμῶς μὴ δαμῆ μὴ δὲν ὄν»⁴⁰.

Ἐκ τοιούτων ἀντιλήψεων ἀγόμενος ὁ Ψευδοδιονύσιος δὲν διστάζει νὰ συμβιβάσῃ τὴν περὶ τοῦ κακοῦ ἰδέαν πρὸς τὰ περὶ θείας προνοίας διδάγματα.

36. Αὐτόθι, XXIX, M.P.Gr. 3, 729C.

37. Αὐτόθι, XXX, M.P.Gr. 3, 729C.

38. Αὐτόθι, XXXI, M.P.Gr. 3, 732B.

39. Αὐτόθι, XXXII, M.P.Gr. 3, 732C.

40. Αὐτόθι 732CD.

Τὸ κακόν, ὡς κακόν, δὲν εἶναι ὄν, οὔτε ὑφίσταται ὡς ἰδίᾳ κεχωρισμένη καὶ αὐτοτελὴς ὑπαρξίς, ἀσχέτως πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ οὐδὲν τῶν ὄντων ὑπάρχη ἀμέτοχον τοῦ ἀγαθοῦ, κακόν δὲ εἶναι ἢ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ, οὐδὲν τῶν ὄντων εἶναι ἐστερημένον παντάπασιν τοῦ ἀγαθοῦ. Συνεπῶς ἡ θεία Πρόνοια ἐνυπάρχει εἰς πάντα τὰ ὄντα καὶ οὐδὲν τῶν ὄντων ὑπάρχει ἀπρονόητον. Περαιτέρω «καὶ τοῖς γινομένοις κακοῖς ἀγαθοπρεπῶς ἢ Πρόνοια κέχρηται, πρὸς τὴν αὐτῶν, ἢ ἄλλων ἢ ἰδικὴν ἢ κοινὴν ὠφέλειαν, καὶ οἰκείως ἐκάστου τῶν ὄντων προνοεῖ»⁴¹.

Τέλος, ὁ Ψευδοδιονύσιος, περαίνων τὴν περὶ τοῦ κακοῦ ἐκθεσιν αὐτοῦ, καταλήγει εἰς συνοπτικὴν ἐκφορὰν τῶν περὶ τοῦ κακοῦ ἐκτεθεισῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ, ἐξυμῶν τὸ ἀγαθόν ὡς τὸ μόνως καὶ κυρίως ὑπάρχον: «Νῦν δέ, ὡς καθ' ἡμᾶς ἀρκούντως ὕμνηται τἀγαθόν, ὡς ὄντως ἀγαστόν, ὡς ἀρχὴ καὶ πέρασ πάντων, ὡς περιοχὴ τῶν ὄντων, ὡς εἰδοποιὸν τῶν οὐκ ὄντων, ὡς πάντων ἀγαθῶν αἷτιον, ὡς τῶν κακῶν ἀναίτιον, ὡς πρόνοια καὶ ἀγαθότης παντελής, καὶ ὑπερβάλλουσα τὰ ὄντα καὶ τὰ οὐκ ὄντα, καὶ τὰ κακά, καὶ τὴν ἑαυτῆς στέρησιν ἀγαθίνουσα, πᾶσιν ἐφετὸν καὶ ἐραστόν, καὶ ἀγαπητόν, καὶ ὅσα ἄλλα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὁ ἀληθὴς ἀπέδειξεν, ὡς οἶμαι, λόγος»⁴².

Καὶ αὗται μὲν αἱ περὶ φύσεως τοῦ κακοῦ ἰδιαιτεრაὶ ἀντιλήψεις Ψευδοδιονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Τὰ κεντρικώτερα σημεῖα αὐτῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ κακόν δὲν ὑπάρχει πράγματι. Δὲν εἶναι ἰδίᾳ τις οὐσία ἢ ὑπόστασις. Δὲν ἀνήκει εἰς τὴν πραγματικὴν τοῦ ὄντος περιοχὴν. Δὲν εἶναι ὄν, ἀλλ' οὔτε καὶ μὴ ὄν. Οὐδεμίαν ἀπολύτως οὐσιώδη σχέσιν ἢ ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὸ ἀγαθόν. Δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ οὔτε εἶναι ἐνθεον. Δὲν εὐρίσκεται εἰς δυαρχικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Δὲν ὑπάρχει εἰς τοὺς ἀγγέλους οὔτε καὶ εἰς τὰς ψυχάς. Καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ δαίμονες δὲν εἶναι, ὡς ὄντα πεποιημένα, φύσει κακοί. Πολὺ ὀλιγώτερον δὲν ὑπάρχει τοῦτο εἰς τὰ ἄλογα ζῶα ἢ εἰς τὴν φυσικὴν κτίσιν. Τὸ κακόν δὲν εἶναι φύσει συνημμένον πρὸς τὸ σῶμα. Τοῦτο (τὸ σῶμα) δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς κακίας ἐν τῇ ψυχῇ. Τὸ κακόν οὔτε ἐν τῇ ὕλῃ ἐνυπάρχει φύσει, ἢ τις, ὡς παρὰ Θεοῦ πεποιημένη, μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ κακόν ὑπάρχει μόνον ἀρνητικῶς, ὡς μερικὴ στέρησις ἢ ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀπόπτωσις ἐκ τῆς οἰκείας φυσικῆς ἕξεως καὶ τάξεως δημιουργεῖ αὐτομάτως καὶ τὸν ἀρνητικὸν χῶρον τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ ἐν τε τῇ λογικῇ καὶ τῇ φυσικῇ δημιουργίᾳ. Τὸ κακόν εἶναι στέρησις καὶ ἐρημία τοῦ ἀγαθοῦ. Ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει τὸ ἀγαθόν, ὅπως καὶ τὸ σκότος ἐνυπάρχει ἐκεῖ ἔνθα τὸ φῶς ἀπουσιάζει. Τὸ κακόν δὲν εἶναι ὑπόστασις, ἀλλὰ παρυπόστασις. Εἶναι συμβεβηκός. Δὲν ὑπάρχει δι' ἑαυτό, ἀλλὰ δι' ἕτερόν τι, τὸ ἀγαθόν. Ἐφ' ὅσον δὲ ὑπάρχει διὰ τὸ ἀγαθόν, ἀγαθοποιεῖται τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ἀγαθόν, ὡς πράγματι ὑπάρχον, ὡς ἐπέκεινα τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος, ἀναπληροῖ τὸ μερικὸν ὑστέρημα αὐτοῦ

41. Αὐτόθι, XXXIII, M.P.Gr. 3, 733AB.

42. Αὐτόθι, XXXV, M.P.Gr. 3, 736B.

(ὅπερ ἐπιφέρει καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ κακοῦ) διὰ τοῦ μεγέθους τῆς ὑπερβαλοῦσης δυνάμεως αὐτοῦ. Καίπερ φθείρει καὶ κακύνει τὸ κακόν, ὅμως ἡ δύναμις αὐτοῦ δὲν εἶναι οὔτε δημιουργικὴ οὔτε οὐσιαστικὴ. Τὸ κακὸν εἶναι καθόλου ἀδύναμον. Ὅταν παρέλθῃ ἡ μερικὴ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ, τότε συναπέρχεται μετ' αὐτῆς καὶ τὸ κακόν. Τὸ κακὸν δὲν ἐμποδίζει τὸ ἔργον τῆς θείας Προνοίας. Ὁ Θεὸς χρησιμοποιοῖ καὶ τοῦτο ἀγαθοπρεπῶς. Παρ' αὐτῷ αἱ αἰτίαι τῶν κακῶν εἶναι δυνάμεις ἀγαθοποιοί. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πράγματι ὑπάρχει εἶναι τὸ ἀγαθόν. Τὸ κακὸν εἶναι συμβεβηκός, παρυπόστασις, ἐπεισόδιον ἀπλοῦν, ἀγαθονόμενον ἐν τῷ κράτει τῆς θείας παναρχίας καὶ ἀγαθότητος. Τὸ κακὸν παύει νὰ ὑφίσταται ἐκεῖ, ἔνθα τὸ ἀγαθὸν εὐρίσκεται πληρὸς καὶ ἀπηρτισμένον.

6. Τὸ κακὸν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ.

Ἐπὶ τῶν αὐτῶν γραμμῶν σκέψεως βαίνει καὶ ἡ περὶ κακοῦ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Οὗτος ἐπαναλαμβάνει τὰς περὶ κακοῦ ἀντιλήψεις τῆς προγενεστέρας αὐτοῦ Πατερικῆς παραδόσεως. Τὸ κακὸν μελετᾶται παρ' αὐτῷ μᾶλλον ἐκ τῆς θεολογικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, ἐπιμελῶς δ' ἀποφεύγονται αἱ σχετικαὶ ἀκρότητες τοῦ ψευδοδιονυσείου συστήματος.

Εἰς ἓν χωρίον τοῦ κατὰ Μανιχαίων ἔργου του ὁ ἱερός Πατὴρ συνοψίζει ἄριστα τὰς περὶ τοῦ κακοῦ ἀντιλήψεις του: «Ἡ παντελής κακία οὐχ ὁράται ἐν τοῖς οὐσιν· οὔτε γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ὄντως ὢν, καὶ τοῦ εἶναι αἷτιος, κακία, οὔτε τι τῶν γεγονότων, καθὸ γέγονε, κακόν, ἀλλὰ τό τε τῶν πάντων αἷτιον, ἀγαθόν, καὶ πάντα τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ ἀγαθὰ. Πάντα δὲ τὰ ὄντα, ὑπ' αὐτοῦ, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη, καὶ πάντα καλὰ, καὶ λίαν καλὰ· τὸ δὲ κακὸν οὐδὲν ἕτερόν ἐστι, εἰ μὴ ἀποβολὴ καὶ στέρησις ἐκούσιος τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῆ λογικῆ φύσει δεδωρημένων· ὡσπερ πενία πλούτου ἀποβολή... καὶ ὡσπερ ἡ ὀλοκληρία τοῦ σώματος καλόν, ἡ δὲ τοῦ ἐνὸς μέρους ἀποβολή, μερικὸν κακόν, οὐχ ὑπάρχον, ἀλλ' ὑπάρχοντος στέρησις. Ὅραται δέ, ἦτοι νοεῖται ἐν τῷ ὄντι, οὐχ ὡς ὄν, ἀλλ' ὡς ἀπογενόμενον... οὕτω καὶ ἡ κακία, ἦτοι ἀμαρτία, ἐκούσιός ἐστι τῶν ἐκ Θεοῦ δεδωρημένων τῆ λογικῆ φύσει ἀγαθῶν ἀποβολή... Ἔστι οὖν ἡ κακία ἡ τῶν φυσικῶν δυνάμεων παράχρησις... Εἰ γὰρ ἀγαθὸς ὁ Θεός, ἀγαθὸς καὶ ὁ νόμος αὐτοῦ, φυσικός, καὶ ὢν ἐξ ὄντος. Ἡ δὲ τούτου παρακοή, στέρησις τοῦ ὑπάρξαντος ἡμῖν νόμου... ὥστε οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἡ κακία, εἰ μὴ τὸ παρὰ φύσιν καὶ τὸν νόμον κεχρῆσθαι ταῖς φυσικαῖς δυνάμεσιν· ὃ οὐκ ἔστιν οὐσία, ἀλλ' ἡμέτερον ἐπιτήδευμα»⁴³.

Αἱ ἰδέαι τοῦ χωρίου τούτου εἶναι σημαντικαί. Ἡ παντελής κακία δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ ὄντα, οὔτε ὁ Θεός, ὁ ὄντως ὢν, εἶναι κακός. Οὐδὲν τὸ πεποιημένον, ἔχον ὡς αἰτίαν αὐτοῦ τὸ ἀγαθόν, εἶναι κακόν. Πάντα τὰ δεδημιουργη-

43. Κατὰ Μανιχαίων διάλογος, Μ.Ρ.Γρ. 94, 1517-1520.

μένα ὄντα εἶναι καλά, καὶ δὴ καλὰ λίαν. Τὸ κακὸν εἶναι ἀποβολὴ καὶ στέρησις ἐκούσιος τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῆ λογικῆ κτίσει δεδωρημένων. Εἶναι μερικὴ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ κακία οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τῶν φυσικῶν δυνάμεων παράχρησις. Εἶναι παρακοή, ἤτοι στέρησις τοῦ ὑπάρξαντος ἀγαθοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ. Εἶναι παρὰ φύσιν καὶ νόμον χρῆσις τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Ταῦτα πάντα ὅμως οὐδαμῶς συνιστῶσιν οὐσίαν ἰδίαν, ἀλλ' εἶναι ἡμέτερον ἐπιτήδευμα.

Αἱ αὐταὶ περίπου ἰδέαι ἀπαντῶσιν ἀνὰ πᾶν βῆμα ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ ἱεροῦ Πατρός. Ὅτι τὸ κακὸν δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, ἐξαίρεται πολλαχῶς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Οὕτως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅπερ εἶναι ἡ αὐθεντικὴ ὑπαρξίς καὶ τὸ μόνον αἷτιον πάσης ἄλλης πραγματικῆς ὑπάρξεως, τὸ κακὸν εἶναι στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, ἤτοι τῆς ὑπάρξεως⁴⁴. Ὡς στέρησις μάλιστα τοῦ ἀγαθοῦ παραβάλλεται πρὸς τὸ σκότος, ὅπερ εἶναι ἔλλειψις τοῦ φωτός. Ὅπως δὲ τὸ ἀγαθὸν εἶναι φῶς νοητόν, οὕτω καὶ τὸ κακὸν εἶναι σκότος νοητόν⁴⁵. Ὅπως δὲ πάλιν τὸ σκότος δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ συμβεβηκός, οὕτω καὶ ἡ κακία: «Σκότος δὲ ἐστίν, οὐκ οὐσία τις, ἀλλὰ συμβεβηκός· φωτὸς γάρ ἐστι στέρησις. Ὁ γὰρ ἀῆρ οὐκ ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ ἔχει φῶς. Αὐτὸ οὖν τὸ ἐστερηθῆναι τὸν ἀέρα φωτός, σκότος ἐκάλεσεν ὁ Θεός· καὶ οὐχὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀέρος ἐστὶ σκότος, ἀλλ' ἡ τοῦ φωτός στέρησις, ὅπερ συμβεβηκός μᾶλλον δηλοῖ, ἤπερ οὐσίαν⁴⁶. Ἡ κακία «οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, εἰ μὴ ἀναχώρησις τοῦ ἀγαθοῦ· ὥσπερ καὶ τὸ σκότος τοῦ φωτός ἐστὶν ἀναχώρησις»⁴⁷.

Τὸ κακὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχῃ προέλθει ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰς τὴν ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν παραδρομῆν. Κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ οὐδὲν ὑπάρχει ὄντως κακόν. Διότι πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς εἶναι καλά. Μένοντα δὲ κατὰ τὸν λόγον τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, παραμένουσιν ἐν τῷ ἀγαθῷ. Ἐκουσίως ὅμως ἀνεκφοιτῶντα ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν καὶ εἰς τὸ παρὰ φύσιν ἐρχόμενα, περιπίπτουσιν ἐν τῷ κακῷ⁴⁸. Τὰ ὄντα πάντα παραμένοντα ἐν τῷ φυσικῷ λόγῳ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν εἶναι ὑπήκοα τῷ Δημιουργῷ. Ὅταν ὅμως ἐθελουσίως ἀφηνιάσωσι καὶ παρακούσωσι τοῦ ποιήσαντος αὐτά, τότε συνιστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν κακίαν. Ἡ δὲ κακία δὲν εἶναι οὐσία τις ἐπὶ μέρους, οὔτε ἰδίωμα οὐσίας, ἀλλὰ συμβεβηκός, ἤτοι ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν ἐκούσιος παρατροπῆ (ἀμαρτία)⁴⁹. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι οὐσία μία ἐν τρισὶν ὑποστάσει, γνωριζομένη, ἡ κακία δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ τι τὸ συμβατικόν, ἔννοιά τις καὶ λόγος καὶ πρᾶξις παρὰ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ. Αὕτη ἔχει τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἐν τῷ

44. Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως I, M.P.Gr. 94, 848.

45. Αὐτόθι, II, M.P.Gr. 94, 876A.

46. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 888A.

47. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 973A-976A.

48. Αὐτόθι, IV, M.P.Gr. 94, 1196BC.

49. Αὐτόθι, IV, M.P.Gr. 94, 1196C.

ἐννοεῖσθαι καὶ λέγεσθαι καὶ πράττεσθαι, ἀφανιζομένη ὅταν καὶ αἱ καταστάσεις, αἱ προκαλοῦσαι αὐτήν, ἀφανίζωνται⁵⁰. Ἡ κακία δὲν εἶναι ὄν, ἀλλὰ στέρησις τοῦ ὄντος⁵¹. Τὰ ὄντα ἐφ' ὅσον κοινωνοῦσι τοῦ αὐτοῦ εἶναι, δὲν εἶναι ἐναντία ἀλλήλοις. Μόνον τὸ μὴ ὄν εἶναι ἐναντίον τῶ ὄντι. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν τὸ κακὸν εἶναι παντελῶς ἐναντίον τῶ ἀγαθῶ, τὸ δὲ ἀγαθὸν ὄντως ὑπάρχη, ἔπεται ὅτι καὶ τὸ κακὸν, ὡς ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη. Ἐπομένως τὸ κακὸν εἶναι ἄρισσις καὶ στέρησις τοῦ εἶναι. Καὶ ἐὰν τὸ ἀγαθὸν εἶναι οὐσία, τὸ κακὸν, κατὰ τὸν ἀντιθέσεως λόγον, εἶναι ἀνούσιον⁵². Ἀγαθὸν κυρίως λέγεται τὸ ἐκ τοῦ φύσει ἀγαθοῦ Θεοῦ δεδωρημένον. Κυρίως δὲ κακὸν, τὸ παρὰ τὸν νόμον τοῦ κτίσαντος γινόμενον⁵³.

Ἡ ὑπαρξίς ἐπομένως τοῦ κακοῦ ἀρνητικῶς μόνον νοεῖται. Μὴ ἀνήκον εἰς τὴν πραγματικὴν τοῦ ὄντος περιοχὴν, εἶναι στέρησις τῆς ἀγαθῆς ἕξεως. Καὶ ὡς μὲν μερικὴ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι μερικὸν κακὸν. Παντελὲς δὲ καθίσταται μόνον ὅταν τὸ ἀγαθὸν ἐκλείψῃ παντελῶς⁵⁴. Ὡς ἐκούσιος παρακοῆ καὶ ἀναίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ (τῆς ἀρετῆς) τὸ κακὸν δὲν εἶναι ὄν, ἀλλὰ τι τὸ συμβατικόν, παρυπόστασις τις ἐν τῶ πράττειν ἀπλῶς ἐνυπάρχουσα. Παυσομένης δὲ τῆς πράξεως, συμπαύεται αὐτῇ καὶ τὸ κακὸν⁵⁵. Ἐπὶ τοῦ ὄντολογικοῦ πεδίου τὸ μὴ εἶναι ἀποτελεῖ τὸ τέλειον κακὸν. Ἡ τελεία ἀνυπαρξία εἶναι τὸ τελείως μὴ ὄν. Τὸ εἶναι ὅμως καὶ τὸ εὔ εἶναι προέρχονται παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀντιθέτως ἢ μετὰπτωσις ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι προῖον τῆς τοῦ πράττοντος γνώμης⁵⁶.

Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ εἶναι ἀντίθεσις μεταξὺ τάξεως καὶ ἀτάξιας. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι τάξις καὶ μάλιστα ἀρίστη, διασφύζουσα ἐκάστω τὰ κατὰ φύσιν τὴν οἰκείαν. Τοῦτο συμπίπτει πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ἀντιθέτως ἢ κακία εἶναι λύσις τῆς τάξεως, ἥτοι ἀτάξια⁵⁷. Ἡ ὀρθὴ καὶ φυσικὴ χρῆσις τῶν ὄντων συνίστησι τὴν ἀρετὴν. Ἀντιθέτως τὴν κακίαν ἀπαρτίζει ἢ χρῆσις τοῦ μὴ ὄντος ὡς ὄντος. Ἡ παράχρησις αὕτη συνίσταται εἰς τὸ μὴ παρέχειν ἐκάστω τὰ ἴδια. Ἰδια δ' ἐκάστω εἶναι τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ ὀριζόμενα. Οὕτως: «Ἰδιον μὲν Θεοῦ ἢ δόξα καὶ ἡ τιμὴ, ὡς Δημιουργῶ πρόπευσα· ἴδιον δὲ τῶν κτισμάτων, τὸ μέτρον, δ' ἐκάστω ὥρισεν ὁ τὸ εἶναι διδούς»⁵⁸. Ὅταν τις ἐφίεται παρὰ φύσιν τῶν ὄν-

50. Λόγος ἀπολογητικὸς πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας II, M.P.Gr. 94, 1285C.

51. Κατὰ Μανιχαίων διάλογος, M.P.Gr. 94, 1508B.

52. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 1516D-1517A.

53. Αὐτόθι, P.M.Gr. 94, 1520D-1521A.

54. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 1528C.

55. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 1545D.

56. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 1541AB.

57. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 1548D-1549A.

58. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 1553AB.

των περιπίπτει εἰς τὸ κακόν. Ἐπομένως ἀμαρτία εἶναι ἢ παρὰ φύσιν ἔφρσεις. Συνεπῶς τὸ κακὸν δὲν ἔχει ἰδίαν ἐν ἑαυτῷ ὑπόστασιν, ἀλλὰ παρυπόστασιν, ἥτις ἔχει λόγον ὑπάρξεως μόνον ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τὸ κακὸν δὲν γίνεται δι' ἑαυτό, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀγαθόν. Διότι πᾶν ὅ,τι γίνεται ἢ γίνεται διὰ τὸ πραγματικὸν ἀγαθόν, ἢ διὰ τὸ νομιζόμενον τοιοῦτον⁵⁹. Οὐδεὶς ποτε πράττει τὸ κακὸν ἐν ἐπιγνώσει του καὶ ἀποβλέπων εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ κακόν. Ἐν τῷ κατωτέρω χωρίῳ ἀναπτύσσονται καὶ αὖθις τὰ περὶ τάξεως καὶ ἀταξίας ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸ ἀγαθόν καὶ τὸ κακόν, ὡς καὶ τὰ περὶ δισσοῆς φύσεως τοῦ τε ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ διδάγματα τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς: «Ἰστέον δέ, ὡς ἀγαθὸν μὲν ἐστὶ τάξις ἀρίστη, ἐκάστω τὸ κατὰ φύσιν οἰκεῖον διασφύζουσα· ταυτὸν δέ ἐστὶ καὶ ἀρετὴ· κακία δὲ ἢ τῆς τάξεως λύσις, ἡγουν ἀταξία. Δισσοῶς δὲ τὸ ἀγαθὸν λέγεται, ἢ τὸ ὄντως ἀγαθόν, ὡς ἢ ῥηθεῖσα τάξις, ἢ καὶ τὸ δοκοῦν ἀγαθόν, ἢ κατ' αἴσθησιν ἡδονὴ παρὰ τὴν προειρημένην τάξιν· ὕπερ οὐκ ἀγαθὸν ἐστίν, ἀλλὰ μᾶλλον κακόν· καὶ ἡ κακία δὲ δισσοῶς λέγεται, ἢ τὸ ὄντως κακόν, τουτέστι τὸ παρὰ τὴν φυσικὴν τάξιν γινόμενον, καὶ παρὰ τὸν νόμον τοῦ Κτίσαντος, κατ' οἰκειάν γνῶμην. Φυσικὴ γὰρ τάξις ἢ ὑπακοή τοῦ κτίσαντος· ἀταξία δὲ, ἢ παρακοή· ἢ τὸ δοκοῦν κακόν, τὸ κατ' αἴσθησιν λυπηρόν, καὶ ἡμῖν ἐπίπονον, ὡς ἢ παιδεία, ἥτις μᾶλλον ἀγαθόν ἐστὶ, καὶ συμφέρον, πρὸς τὴν κατὰ φύσιν ἐπανάγουσα τάξιν»⁶⁰.

Εἶναι, λοιπόν, τὸ κακὸν φυγὴ καὶ ἀναίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ⁶¹, ἢ δὲ ψυχὴ δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐκακώθη, παρατραπεῖσα ἐκουσίως τοῦ κατὰ φύσιν⁶². Ἡ ἀμαρτία δὲν εἶναι κτίσμα Θεοῦ⁶³. Ἐν τῷ αὐτῷ ὅμως περιπτώσει, πόθεν προέρχεται αὕτη; Ἡ ἀμαρτία εἶναι εὕρημα τῆς γνώμης τοῦ διαβόλου. Εἶναι ὅμως κακὸς ὁ διάβολος; Κατὰ μὲν τὴν φύσιν αὐτοῦ, καθ' ὅσον δηλαδὴ ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶναι κακός, ἀλλ' ἀγαθός, διότι ἐκτίσθη φωτεινός καὶ λαμπρότατος ὑπὸ τοῦ πλαστοουργοῦ του. Καθ' ὅσον ὅμως ἐπλάσθη λογικός καὶ αὐτεξούσιος, ἐκουσίως ἀπεφοίτησε τῆς κατὰ φύσιν ἀρετῆς καί, ἀποσκιρτήσας τοῦ ἀγαθοῦ, περιῆλθεν ἐν τῷ ζόφῳ τῆς κακίας, ἀπομακρυνθεὶς τοῦ Θεοῦ, τοῦ μόνου ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ καὶ φωτοποιοῦ⁶⁴.

Ταῦτα ἐν ὀλίγοις τὰ περὶ τὰ κακοῦ διδάγματα τοῦ ἱεροῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὡς ἤδη ἐτονίσθη, οὗτος δὲν ἀπομακρύνεται τῆς περὶ κακοῦ ἐννοίας τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ παρ' αὐτῷ τὸ κακὸν δὲν εἶναι οὐσία, οὔτε ποίημα ἴδιον, οὔτε ἀνίσχει ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὔτε εἶναι ἐν τῷ Θεῷ, οὔτε εὕρηται εἰς ὄντολογικὴν ἀντί-

59. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 1560BC.

60. Αὐτόθι, M.P.Gr. 94, 1580C.

61. Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν, M.P.Gr. 95, 65 A.

62. Εἰς τὰ ἱερὰ Παράλληλα, M.P.Gr. 95, 1101C.

63. Κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Νεστοριανῶν, M.P.Gr. 95, 189D.

64. Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθ. πίστεως IV, M.P.Gr. 94, 1196D.

θεσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' εἶναι συμβεβηκός, παρυπόστασις. Τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἐκ τῶν ὄντων, ἀλλ' ὡς ἁμαρτία εἶναι ἀνθρώπινον ἐπιτήδευμα, ἦτοι προῖδν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν λογικῶν ὄντων. Ἡ ἁμαρτία ὑπάρχει ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐκπίπτῃ ἐθελουσίως τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἐλευθέρως ποιῆται κατάχρησιν τῶν ὄντων. Ἡ ἁμαρτία εἶναι παράβασις, ἐκτροπή, ἀνυπακοή. Ὑφίσταται μόνον ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, παύει δὲ νὰ ὑπάρχῃ, ὅταν καὶ τὸ αἴτιον τὸ προκαλέσαν αὐτὴν παύσῃ νὰ ὑφίσταται. Τὸ κακὸν δὲν εἶναι ὄν, δὲν ἀνήκει εἰς τὸν πραγματικὸν χῶρον τῶν ὄντων, ἀλλ' εἶναι τι τὸ ὅλως ἀρνητικόν, παρυφιστάμενον ἐν τῇ στερήσει καὶ τῇ ἀποπτώσει ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως καὶ τὸ σκότος ὑπάρχει ἐνὸς φωτὸς καὶ ἐνθα ἀπολείπεται τὸ φῶς.

Συγκρίνοντας τὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ διδάγματα τῆς πατερικῆς παραδόσεως πρὸς τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τῆς Πλωτινείου φιλοσοφίας, ἔχομεν νὰ ἐπισημάνωμεν τόσον ὁμοιότητας ὅσον καὶ διαφοράς. Αἱ ὁμοιότητες εἶναι γενικαὶ ὅλως καὶ ἀσήμαντοι, ἐνῶ αἱ διαφοραὶ εἶναι παμπληθεῖς καὶ οὐσιώδεις.

Ὡς σημεῖα κοινὰ ἀμφοτέρων τῶν συστημάτων τούτων δυνάμεθα νὰ ἐπισημάνωμεν δύο τινά: α) πρῶτον καὶ κυρίως τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ κακὸν οὐδεμίαν ὄντολογικὴν σχέσιν καὶ ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ β) ὅτι τὸ κακὸν εἶναι γενικῶς μὴ ὄν, ἔλλειψις καὶ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, εἰ καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ φραστικὴ μόνον συγγένεια παρατηρεῖται.

Πέραν τῶν δύο τούτων σημείων ποιᾶς τινος σχέσεως καὶ ἐπαφῆς, ἔρχονται βαθύτατα καὶ οὐσιώδεις διαφοραὶ, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων εἶναι αἱ ἐξῆς:

1) Ἡ περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἔννοια τῆς Πλωτινείου σκέψεως δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς πατερικῆς παραδόσεως. Μεταξὺ τούτων φραστικὴ μόνον ὁμοιότης παρατηρεῖται. Τὸ μὴ ὄν τῆς Πλωτινείου φιλοσοφίας δὲν εἶναι τὸ μὴ ὑπάρχον, ἀλλ' ὁ κόσμος καθόλου τοῦ αἰσθητοῦ, ἡ ὕλη, ἥτις εὐρίσκεται εἰς ἀπόλυτον ὄντολογικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Εἶναι ἡ ἀπειρία, ἡ ἀστάθεια, ἡ ἀμορφία, τὸ ἀκόρεστον, τὸ παμπαθές, πενία ἢ παντελής. Αἱ ἔννοιαι αὗται εἶναι παντελῶς ξέναι εἰς τὴν πατερικὴν σκέψιν καὶ διδασκαλίαν. Λέγοντες μὴ ὄν οἱ Πατέρες ἐννοοῦσι γενικῶς τὸ μὴ οὐσία ὑπάρχον. Τὸ κακὸν κατ' αὐτοὺς εἶναι μὴ ὄν, καθ' ὅσον δὲν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν, εἶναι ἀπλοῦν συμβεβηκός, ἀπλῆ παρυπόστασις.

2) Τὰ περὶ τῆς φύσεως τῆς ὕλης διδάγματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου συνιστῶσιν ὀξύτερον ὄντολογικὸν διῆσμα. Ἡ ὕλη παρ' αὐτῇ ἀποτελεῖ ἀρχὴν ἰδίαν παντελῶς ξένην καὶ ἀπολύτως ἀντίθετον πρὸς τὸ ἀγαθόν. Αὕτη ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα καὶ τὴν πηγὴν πάσης ἀταξίας καὶ κακότητος ἐν τῷ κόσμῳ, φθείρουσα πᾶν ὅ,τι καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετ'

αὐτῆς. Τὰ διδάγματα ταῦτα εἶναι ἐντελῶς ἀνήκουστα εἰς τὴν πατερικὴν διδασκαλίαν. Κατὰ τοὺς Πατέρας ἡ ὕλη, ὡς παρὰ Θεοῦ πεποιημένη, μετέχει εἴδους καὶ κάλλους, ἐπομένως εἶναι ἀγαθὴ. Ὁ ὄντολογικὸς δυῖσμός τῆς Πλωτινείου σκέψεως εἶναι παντελῶς ξένος πρὸς τὴν χριστιανικὴν ὄντολογίαν τῶν Πατέρων.

3) Ἐν τῷ αὐτῷ μέτρῳ ξένα τυγχάνουσι καὶ τὰ περὶ γενικοῦ καὶ μερικοῦ κακοῦ διδάγματα τοῦ Πλωτινείου συστήματος. Κατ' αὐτὸ τὸ φύσει καὶ πρῶτως κακὸν εἶναι ἡ ὕλη. Ἡ κακία τῶν ἐνύλων ὄντων εἶναι τὸ δεύτερον κακόν, ὕπερ προέρχεται ἐκ τοῦ πρώτου. Τὸ πρῶτον κακόν (ἡ ὕλη) προηγεῖται τοῦ δευτέρου (τῆς κακίας). Κατὰ τοὺς Πατέρας ἡ διάκρισις αὕτη εἶναι ἀνύπαρκτος, μάλιστα δὲ ἡ προσέλευσις τοῦ κακοῦ, ὑπ' ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς ὄψεις, ἐκ τῆς ὕλης. Ἡ ὕλη κατ' αὐτοὺς δὲν εἶναι οὔτε φύσει κακὴ, οὔτε καὶ ἡ πηγὴ πάσης ἄλλης ἐπὶ μέρους κακίας. Τὸ κακόν, εἴτε ὡς πρῶτον (ὕλη) εἴτε ὡς δεύτερον (κακία), οὐδὲν ὄντολογικὸν ὑπόβαθρον καὶ οὐδεμίαν ὑπαρκτικὴν θέσιν δύναται νὰ ἔχη. Εἶναι ἀπλῶς ἀνυπόστατον.

4) Ἡ ἰδέα περὶ τοῦ κακοῦ ὡς παντελοῦς στερήσεως τοῦ ἀγαθοῦ, οἶαν διδάσκει ὁ Πλωτῖνος, ἀπορρίπτεται ὑπὸ τῆς πατερικῆς παραδόσεως μετὰ πατάγου. Κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ παντελής στέρησις καὶ ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ συνιστᾷ τὸ γνήσιον καὶ αὐθεντικὸν κακόν, τοῦθ' ὕπερ εἶναι ἡ ὕλη, τὸ ἔσχατον πάντων ἐν τῇ κλίμακι τῶν ὄντων, εἰς ὃ δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν διὰ τῆς βαθμιαίας ὑποβάσεως καὶ καθόδου ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ (ὡς τῆς ὑψίστης ὄντολογικῆς κορυφῆς), πέραν τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει. Κατὰ τοὺς Πατέρας ἡ παντελής στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, οὐδαμῶς ἔσται, καθ' ὅσον αὕτη ἰσοδυναμεῖ τῷ μηδενί. Ὁν στερούμενον παντελῶς τοῦ ἀγαθοῦ, ὑπὸ τὴν ὄντολογικὴν σύστασιν αὐτοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ. Μόνον ἡ περὶ μερικῆς στερήσεως τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς συνιστώσης τὸ ἔλασσον ἀγαθόν, γνώμη τοῦ Πλωτῖνου δύναται νὰ συγχορδισθῇ πρὸς τὰ ἀντίστοιχα διδάγματα τοῦ ψευδοδιονυσείου συστήματος. Ἡ ἰδέα ὅμως περὶ τῆς κακίας (τοῦ δευτέρου κακοῦ) ὡς ἐνυπαρχούσης εἰς τὰ ὄντα, λόγῳ τῆς σχέσεως καὶ ἐπαφῆς αὐτῆς μετὰ τοῦ πρώτου κακοῦ (τῆς ὕλης), εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστος εἰς τοὺς ἱεροὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας.

5) Ἄλλὰ καὶ τὰ περὶ ἀναγκαίας ἐν τῷ κόσμῳ συνυπάρξεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ διδάγματα τῆς σκέψεως τοῦ Πλωτῖνου, οὐδεμίαν θέσιν δύναται νὰ ἔχωσιν ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ ἀντιλήψεων τῶν Πατέρων. Τὴν ἀνάγκην τῆς συνυπάρξεως ταύτης ὑφηγεῖται κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ ὕλη, ἥς ἡ παρουσία εἶναι ἀναγκαιότητα διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ φυσικοῦ τούτου σύμπαντος. Τὴν δυαρχικὴν ὅμως ταύτην διάταξιν τοῦ παντὸς ἀποκορῶει μετὰ δυνάμεως ἡ πατερικὴ σκέψις, ἥτις τὰ πάντα ἀνάγει εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνιαίαν καὶ ἀδιάσπαστον ἀρχήν, τὸν Θεόν. Οὕτω καὶ ἡ συναφῆς δοξασία, ὅτι πᾶν ὅ,τι προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγαθόν, ὅ,τι δὲ προέρχεται ἐκ τῆς ὕλης εἶναι κακόν, τυγχάνει ἀπαράδεκτος εἰς τὴν πατερικὴν παράδοσιν.

6) Κατὰ τοὺς Πατέρας τυγχάνει ὡσαύτως ἀπαράδεκτος ἡ γνώμη τοῦ Πλωτίνου, καθ' ἣν τὰ πάντα φθείρονται διὰ τῆς ἐπαφῆς αὐτῶν μετὰ τῆς ὕλης. Καὶ ὅτι ἡ πτώσις τῆς ψυχῆς, ἢ εἰς τὸν βόρβορον ἐμβύθισις καὶ ἡ ἐντεῦθεν προοῦσα ἀθλιότης, ὀφείλονται εἰς τὴν ἐν τῇ ὕλῃ καὶ τῷ κράτει αὐτῆς ἐγκατάμιξιν τῆς ψυχῆς. Βεβαίως καὶ κατὰ τοὺς Πατέρας ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς κακὴ. Ἡ κάκωσις ὁμῶς αὐτῆς δὲν προέρχεται ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ὕλικου σώματος συνδέσεώς της. Ἡ κακία τῆς ψυχῆς προέρχεται ἄλλοθεν. Ἐντεῦθεν οὔτε καὶ ἡ σωτηρία αὐτῆς ἀνίσχει ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς ὕλης ἀπαλλαγῆς καὶ ἀποδεσμεύσεως αὐτῆς.

7) Κατὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ κακὸν δὲν στερεῖται ὑποστάσεως. Τόσον τὸ πρῶτον κακὸν ἔχει σαφῆ καὶ ἀναντίρρητον ὑπόστασιν, τὴν ὕλην, μεθ' ἧς καὶ ὄντολογικῶς συμπίπτει, ὅσον καὶ τὸ δεύτερον κακὸν (ἡ κακία) ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν, τὴν ὕλην καὶ πάλιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἄμορφον καὶ ἄποιον καὶ ἀνείδεον ἐκεῖνο ὑπόστρωμα, ἐφ' οὗ προστιθεμένων ἐκάστοτε τῶν ἐπὶ μέρους συμβεβηκότων, ἀναφαίνεται τοῦτο ὡς κακία ἐπὶ μέρους, ὡς κακὸν ἐπισυμβαῖνον καὶ ἐπιγιγνόμενον. Τὸ ν' ἀρνηθῆ τις τὴν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ ὑπ' ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς ὀψεις, ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ν' ἀρνηθῆ καὶ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀγαθοῦ. Κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐντελῶς διάφορον. Τὸ κακὸν οὐδεμίαν ἀπολύτως ὑπόστασιν δύναται νὰ ἔχῃ. Δὲν εἶναι οὐσία τις ἐπὶ μέρους καὶ συγκεκριμένη, ἀλλ' ἀπλῶς συμβεβηκός. Ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀρνητικὴ. Εἶναι μερικὴ ἀρνήσις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀπερχομένης δὲ ταύτης, συναπέρχεται ἅμα καὶ τὸ ὅλον κακόν.

8) Ἐνῶ κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ ἀνάγκη τοῦ κακοῦ τυγχάνει ἀναπόδραστος, ταύτην δὲ συνιστᾷ, ὡς πολλάκις ἐτονίσθη, ἡ ἄμορφος καὶ ἀνείδεος ὕλη (ἐν τῇ ἀντιθέσει αὐτῆς πρὸς τὸ κάλλος, τὴν πληρότητα καὶ τὴν μορφήν τοῦ ἀγαθοῦ), κατὰ τοὺς Πατέρας, οὐδεμία ὄντολογικὴ ἀνάγκη ὑπάρχει διὰ τὸ κακόν. Τὸ κακόν, μὴ ὂν οὐσία τις ἐπὶ μέρους καὶ ὑπόστασις, ὑπάρχει μόνον ὡς δυνατότης τῆς λογικῆς φύσεως, ἐντοπιζομένη ἀπολύτως ἐν τῇ αὐτεξουσίῳ προαιρέσει τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐθελουσίως ἀναχωρήσῃ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, τότε περιπίπτει εἰς τὴν κακίαν. Μᾶλλον ἡ τοιαύτη ἀναχώρησις ἀποτελεῖ ἐν ἑαυτῇ τὴν κακίαν. Ἡ κακία ἀποτελεῖ ἔκπτωσιν καὶ παρατροπὴν ἐκ τῆς φύσεως. Εἶναι ἡ ἀθέτησις τῆς φυσικῆς τάξεως, ἡ παράχρησις τῶν ὄντων. Ὡς ἁμαρτία δὲ εἶναι ἔκπτωσις ἐκ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, παρακοὴ καὶ ἀθέτησις τοῦ νόμου αὐτοῦ. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν πράγματι καὶ οὐσία τὸ κακόν, ἢ μᾶλλον ἐνυπάρχει ἐκεῖ ὅπου μερικῶς ἀπουσιάζει τὸ ἀγαθόν. Εἶναι κατὰ ταῦτα στέρησις ἀνυπόστατος, συμβεβηκός ἀνούσιον. Τὸ κακὸν δὲν δύναται φύσει νὰ ἐντοπισθῆ οὔτε εἰς τὸν Θεόν, οὔτε εἰς τινὰ δυαρχικῶς ἀντικειμένην αὐτῷ ἀρχήν, οὔτε εἰς τοὺς ἀγγέλους (κατὰ τὸν Ψευδοδιονύσιον οὔτε καὶ εἰς τοὺς δαίμονας), οὔτε εἰς τὰς ψυχάς, οὔτε εἰς τὰ ὄντα, οὔτε εἰς τὰς φυσικὰς δυνάμεις αὐτῶν,

οὔτε εἰς τὸ σῶμα, οὔτε εἰς τὴν ὕλην, εἰς οὐδεμίαν συνεπιῶς περιοχὴν τοῦ πραγματικοῦ καὶ αὐθεντικοῦ ὄντος.

9) Οἱ Πατέρες ἀπομακρύνοντες τὰ ὄντα ἀπὸ πάσης ἰδέας τοῦ κακοῦ, τοῦτο δὲ τοποθετοῦντες ὡς δυνατότητα τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, πλησιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὰ περιῆς κακοῦ διδάγματα ἰδιαίτερας τινὸς τάσεως ἐν τῇ Νεοπλατωνικῇ Σχολῇ, ἐκπροσωπομένης κυρίως ὑπὸ τοῦ Σαλλουστίου. Ἡ Πλωτίνειος φιλοσοφία, ἐκδεχομένη τὸ κακὸν δυαρχικῶς, οὐδὲν περιῆς τούτων θέλει νὰ γνωρίζῃ.

10) Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ τοποθέτησις τοῦ διαβόλου ὡς φορέως καὶ εἰσηγητοῦ τῆς ἀμαρτίας, οὐδεμίαν δυαρχικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ κακοῦ ὑψηγεῖται κατὰ τοὺς ἱεροὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Σατανᾶς δὲν ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φύσει κακός. Εἰς τὴν ἀμαρτίαν ἐξέκλινε, ἢ μᾶλλον τὴν ἀμαρτίαν ἐφεῦρε, διὰ τῆς ἐλευθέρως πτώσεως αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ὅτι κατέστη ἔκτοτε ὁ προσωπικὸς φορέας τῆς ἀμαρτίας, ἐκπειράζων παντοιοτρόπως τὸν ἄνθρωπον, τοῦτο δὲν σημαίνει οἰανδήποτε δυϊστικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ κακοῦ, καθ’ ὅσον τὸ πνεῦμα τῆς πονηρίας δελεάζει μὲν τὸν ἄνθρωπον, οὐδαμῶς ὅμως ἐξέλει τούτον ἀναποδράστως εἰς τὸ κακόν. Ἄλλωστε τὸν διάβολον καὶ πᾶσαν τὴν μηχανὴν αὐτοῦ διελέγχει σθεναρῶς ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ, χρησιμοποιοῦσα τούτον ἀρνητικῶς διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θείων αὐτῆς περιῆς τῶν ὄντων βουλῶν καὶ σχεδίων.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο τούτων περιῆς φύσεως καὶ τῆς προελεύσεως τοῦ κακοῦ συστημάτων.

Ἐξετάζοντες κατ’ ἰδίαν τὰς περιῆς τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ ἀντιλήψεις τῶν ἱερῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος μελετήματος ἡμῶν ἐσημειώσαμεν, ὅτι δηλαδὴ τὰ ἐν λόγῳ διδάγματα δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένα ἀσθενῶν τινῶν σημείων καὶ ἐλλείψεων, ἢ ἔξαρσις τῶν ὁποίων δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς συμπεράσματα ἀντικείμενα εἰς τὸ παραδεδομένον δόγμα τῆς πίστεως.

Ὡς ἀλλαχοῦ ἐσημειώθη, ἡ ἰδιότυπος περιῆς κακοῦ ἐκδοχὴ τῶν Πατέρων, ἀπεσκοπεῖ εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν πάσης ἰδέας καὶ ἐννοίας τοῦ κακοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν πραγματικῶν ὄντων. Ὁρθότατα δὲ τονίζεται ὅτι τὸ κακὸν οὔτε ἔνθεον εἶναι οὔτε ἐκ τοῦ Θεοῦ προέρχεται, οὔτε ὡς τις ἀρχὴ ἀείποτε τῷ Θεῷ ἀντιμαχομένη ὑπάρχει. Ἐκ τῆς ἐπόψεως δὲ ταύτης χάσμα μέγα ἐστήρικται μεταξύ τῆς περιῆς κακοῦ διδασκαλίας τῶν Πατέρων καὶ τῶν ὄντολογικῶν δυϊστικῶν ἀντιλήψεων τῆς Πλωτίνειου φιλοσοφίας. Ὁμοίως ὀρθῶς ἐξαιρεται τὸ γεγονός ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἀποτελεῖ ἰδίαν τινὰ ἐπὶ μέρους οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, δὲν εἶναι δηλαδὴ τι τῶν παρὰ Θεοῦ πεποιημένων ὄντων, διότι τοῦτο ἀνάγει ἐμμέσως τὸ κακὸν εἰς τὸν Θεόν. Κατὰ ταῦτα τὸ κακὸν δὲν εἶναι ὄν,

ἀλλὰ συμβεβηκός, ποιότης τις (οὐχί φυσική) καὶ παρυπόστασις. Ὅμοίως ὄρθον κατὰ πάντα εἶναι καὶ τὸ δίδαγμα τῶν Πατέρων, ὅτι τὸ κακὸν ἐνυπάρχει μόνον ὡς δυνατότης τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν λογικῶν ὄντων, ἥτις πραγματο-ποιουμένη ἀποτελεῖ, ὡς ἀμαρτία πλέον, ἐκτροχιασμόν, παραδρομὴν, ἀνυπακοὴν καὶ παράβασιν τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ.

Οἱ κίνδυνοι καθ' ἡμᾶς ἄρχονται ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ κακὸν ἐξαιρεται ὡς ἀπλῆ στέρησις ἢ ἄρνησις τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ δὴ καὶ ἐν οἴῳ μέτρῳ τὸ σκότος ἀπο-τελεῖ στέρησιν καὶ ἀπουσίαν τοῦ φωτός. Ἡ ὑπερέξασις τοῦ γεγονότος τούτου καθορᾶται σαφῶς ἐν τῷ Ψευδοδιονυσίῳ συστήματι, καθ' ὃ τὸ κακὸν, ὡς μερικὴ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποτελεῖ ἔλαττον ἀγαθόν. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐναρμονίζεται πρὸς τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τοῦ Πλωτινείου συστήματος, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι διὰ τὸ ἐν λόγῳ σύστημα, καθ' ὅσον τοῦτο διακρίνει τὸ πρῶτον καὶ ἀρχέγονον κακὸν τοῦ ἐπισυμβαίνοντος καὶ ἐπιγιγνομένου, δὲν ὑπάρχει πρόβλημα οὔτε δυσχέρεια οὐσιαστικῆ. Διὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ κακὸν δὲν εἶναι κυρίως ἡ κακία (τὸ ἐπισυμβαῖνον κακόν), ἀλλ' ἡ ὕλη, τὸ πρῶτον καὶ κύριον καὶ ὄντως κακόν, ἐξ οὗ ἀπορρέει καὶ τὸ δεύτερον κακόν. Ἐπομένως ἡ μερικὴ στέρησις (τὸ ἔλαττον ἀγαθόν) κατὰ τὸν Πλωτῖνον, ὡς ἀνάμειξις τοῦ φύσει κακοῦ (τῆς ὕλης) μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ, δὲν παρουσιάζει οὐσιαστικὴν δυσχέρειαν, διότι οὗτος ἔχει σταθερῶς ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ἄμορφον ὑπόστρωμα τῆς ὕλης, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ ἐντοπίζει τὴν ὑπαρξιν τοῦ οὐσιώδους κακοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἄλλωστε καὶ μόνον ἐνδιαφέρεται. Διὰ τὸν Ψευδοδιονύσιον ὅμως τὸ πρᾶγμα διαφέρει. Οὗτος δὲν ἀποδέχεται τὴν διῆρικὴν συγκρότησιν τῶν ὄντων, οὔτε δύναται νὰ ἐντοπίσῃ τὸ κακὸν εἰς οὐσίαν τινά. Ὅταν δὲ ἐκλαμβάνῃ τοῦτο (τὸ κακόν) ὡς μερικὴν στέρησιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ ὡς ἔλαττον ἀγαθόν, τότε τὸ κακὸν παραμένει ἐντελῶς μετέωρον. Διότι, τὸ ἔλαττον ἀγαθόν, ὅπως ἴσῃποτε καὶ ἂν ἐκληφθῇ, δὲν παύει τοῦ νὰ εἶναι ἀγαθόν, ὁπότε ἡ παρουσία τοῦ κακοῦ καθίσταται ὅλως προβληματικῆ. Τὸ ἔλαττον ἀγαθόν δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ κακόν. Ἐντεῦθεν τὰ περιθώρια τοποθετήσεως τοῦ κακοῦ συστέλλονται ἐπικινδύνως. Τὸ κακὸν ἀποδυναμοῦται καὶ παρίσταται ὡς τι ἀσήμαντον καὶ ἐπουσιῶδες. Τοῦτο ἐκφαινεται ἐξόχως εἰς τὰ περὶ τοῦ διαβόλου ἰδιαίτερα διδάγματα αὐτοῦ. Διὰ τὸν Ψευδοδιονύσιον ἡ φύσις τοῦ πονηροῦ πνεύματος δὲν παρεβλάβη οὐσιωδῶς διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ. Διατηρεῖ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν αὐτοῦ ὅλας τὰς ἀγαθοειδεῖς καὶ παμφαιεῖς δωρεὰς τοῦ δημιουργοῦ του, αἵτινες ἐξακολουθοῦσι μὲν νὰ ὑφίστανται, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι, ἐνῶ αὐτὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπάρχουσι καὶ καθορῶνται, τὰ πονηρὰ πνεύματα, ἀπομύσαντα τοὺς φυσικοὺς αὐτῶν ὀφθαλμοὺς καὶ ἀπολέσαντα τὰς ἀγαθοπτικὰς αὐτῶν δυνάμεις, δὲν βλέπουσιν αὐτάς. Ἐπομένως οἱ πεπτωκότες ἄγγελοι δὲν ἔπαυσαν νὰ διατηρῶσιν ἀγαθὴν τὴν φύσιν αὐτῶν, ἀποστερηθέντες ἀπλῶς τῶν οἰκείων δυνάμεων αὐτῶν. Εἶναι ὅμως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ δημιουργήμα ἄξιον αἰωνίου κατακρίσεως, ἢ, ὅπερ ταῦτόν, ἔχει τὸ κακὸν αἰώνιον βάρος καὶ ἰσχύν;

Ἀσφαλῶς ἔχι! Ἐδῶ ἀκριβῶς καταλήγουσι καὶ τὰ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδάγματα, ἅτινα καὶ ἐξέφερε μὲ φυσικὴν καὶ λογικὴν συνέπειαν ὁ ἱερός Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Τὸ κακόν, κατ' αὐτόν, ὡς μὴ ἔχον αἰδίου τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ ἔχη καὶ αἰώνιαν τὴν διάρκειαν. Εἶναι τι τὸ παρενθετικόν, τὸ προσωρινόν. Εἶναι ὁ ἐπιδωμάτιος ἐκεῖνος χόρτος, ὁ ἄρριζος καὶ ἀδύναμος καὶ ἀνίσχυρος, ὅστις δύναται μὲν πρὸς ὥραν νὰ παρενοχλήσῃ διὰ τῆς ἀνυποστάτου αὐτοῦ βλάστης, ὅμως εἶναι προωρισμένος ὀψέποτε νὰ μαρανθῆῃ καὶ νὰ κατακαῆ, ἐκλείπων τέλεον ἐν τῇ τῶν πάντων ἀποκαταστάσει.

Ὁ ἀποφαιτισμὸς ἐν τῇ περὶ κακοῦ θεωρίᾳ καὶ ἐκδοχῆ, παρὰ τὰς πολλὰς ὀρθὰς καὶ ὑγιεῖς βάσεις αὐτοῦ, ἐγκυμονεῖ τὸν κίνδυνον ποιεῖς τινος πελαγιανικῆς ἐκδοχῆς περὶ κακοῦ καὶ τινος σωτηριολογικῆς ὑπεραιοδοξίας, ἅτινα δὲν δύναται νὰ συγχροδισθῶσι πλήρως πρὸς τε τὰ δεδομένα τῆς πίστεως καὶ τὴν σχετικὴν τῶν ἀνθρώπων ἐμπειρίαν. Διότι ἐρωτᾶται: ἂν τὸ κακόν εἶναι τοσοῦτον ἄρριζον καὶ ἀδύναμον, τότε ποίαν ἔννοιαν ἔχει ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία, ὡς φαινόμενον καθολικόν, συνέχον ἀσφυκτικῶς ἅπαντας ἀνεξαίρετως τοὺς ἀνθρώπους; Ποῦ ὀφείλεται ἡ παταγώδης ἐν τῷ κόσμῳ ἰσχὺς καὶ κατῆχσις αὐτοῦ; Πῶς δὲν εὐρέθη ἔστω καὶ εἷς ἄνθρωπος διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ὅστις νὰ δυνηθῆ νὰ παραμείνῃ ἐκτὸς τῆς ὀχλήσεως τῆς ἀρρίζου καὶ ἀδυναμίου ταύτης βλάστης; Ἐὰν τὸ κακόν δὲν ἔχη οὐσιαστικὴν δύναμιν, τότε ποῦ ὀφείλεται τὸ αἰώνιον βάρος τῆς ἐνοχῆς του; Διατί πρὸς συντριβὴν αὐτοῦ καὶ ἄρσιν τῆς συνημμένης τούτῳ ἐνοχῆς, οὐδ' οἱ ἄγγελοι εἰσέτι ἐξήρουν, ἀλλ' ἐδέησε νὰ ἐνσαρκωθῆ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ; Πρὸς ἐκρίζωσιν μήπως τοῦ ἐπιδωματίου τούτου χόρτου συνελήφθη αἰδίδως παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ σχέδιον τῆς θείας περὶ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας; Θὰ ἦτο ἄραγε τοσοῦτον ἀναγκαία ἡ ἰλαστήριος θυσία τοῦ Χριστοῦ, ἡ εἰς Ἄδου κάθοδος αὐτοῦ, ἡ ζωηφόρος ἐκ τῶν νεκρῶν Ἀνάστασις Του, ἡ συντριβὴ τῆς δυνάμεως τοῦ Σατανᾶ, πρὸς θεραπείαν ἀπλῶς καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ ἥσσανος ἀγαθοῦ; Διατί, κατὰ τὸ δόγμα τῆς πίστεως, ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι παντελῶς ἀνέφικτος ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς διακονουμένης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ; Ποίαν ἔννοιαν ἔχει ἡ λυσσαλέα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ παρουσία καὶ ἐγκαθίδρυσις τοῦ νόμου τῆς σαρκός, τοῦ ὑποδουλοῦντος τὸν ὅλον ἄνθρωπον καὶ κατισχύοντος τοῦ ἐν αὐτῷ ἐμφύτου νόμου τοῦ Θεοῦ; Ποίαν ἔννοιαν ἔχει ἡ πάλῃ κατὰ τῆς σαρκός καὶ ἡ συνημμένη ταύτῃ ὀρθόδοξος ἀσκητικὴ; Ποίαν ἔννοιαν ἔχει ἡ σύμφυτος φθορὰ καὶ ἡ ἀμαύρωσις τῆς φύσεως; Πῶς νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰ περὶ ἀπωλείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ περὶ αἰωνίου κολάσεως εὐαγγελικὰ διδάγματα; Ὅτι δὲ παραλλήλως καὶ ἡ σχετικὴ ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ περὶ μειώσεως τῆς δυνάμεως τοῦ κακοῦ διδάγματα, εἶναι περιττὸν καὶ νὰ παρατηρήσωμεν. Ἐτέρωθεν εἶναι φανερόν ὅτι προσόμοιοι ἀντιλήψεις δυνατὸν νὰ ὀδηγήσωσι τὸν ἄνθρωπον εἰς ἡθικὴν ῥαστώνην καὶ χαλάρωσιν. Ἐφ' ὅσον τὸ κακόν δὲν ἔχει αἰώνιον βάρος καὶ ἰσχύν, μέλλει δέποτε νὰ ἐκλείψῃ παντελῶς, ὁ κατ' αὐτοῦ ἀγὼν δὲν ἔχει καὶ μεγάλην σημασίαν.

Ὁ ἁμαρτωλός, ὡς φέρων ἐν ἑαυτῷ τὸ ἕλαττον ἀγαθόν, δὲν δύναται ἄλλως εἰ μὴ νὰ ἐπιστρέψῃ ποτὲ πλησίον τοῦ Θεοῦ. Οὔτε ἡ κόλασις οὔτε ὁ διάβολος θὰ ἔχωσιν αἰώνιαν τὴν παράτασιν αὐτῶν. Ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τῶν πάντων τὸ κακὸν μέλλει τέλει νὰ ἐξαφανισθῇ.

Τὸ κακόν, λοιπόν, καίπερ δὲν εἶναι οὐσιῶδες καὶ ἀθυπόστατον, ὅμως ὡς κατάστασις προϊοῦσα ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν ὄντων, δὲν δύναται ἄλλως εἰ μὴ νὰ θεωρηθῇ ὡς τι τὸ θετικόν, οὔτινος τὸ βᾶρος καὶ αἱ προεκτάσεις εἶναι αἰώνιοι. Εἶναι μὲν μερικὴ ἄρνησις καὶ ἐκπτώσις ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, παρὰ ταῦτα ὅμως εἶναι καὶ θετικὴ κατάστασις ἐκ τούτων προϊοῦσα. Καὶ εἶναι μὲν πλήρης ὄντολογικὴ στέρησις καὶ ἄρνησις, χωρὶς τοῦτο νὰ τὸ ἐμποδίξῃ νὰ εἶναι ἐν ταῦτῳ καὶ ἠθικὴ κατάστασις καὶ θέσις. Οὔτω νοούμενον τὸ κακὸν λαμβάνει τὰς πραγματικὰς καὶ γνησίας αὐτοῦ διαστάσεις ἐν τῷ ἀποκεκαλυμμένῳ δόγματι τῆς πίστεως. Ἐκτὸς μὲν τῆς περιοχῆς τοῦ πραγματικοῦ ὄντος ἐνυπάρχον, ὅμως πράγματι καὶ θετικῶς ὑφίσταται ὡς ἁμαρτία ἐν τῷ χώρῳ τῆς ὑπάρξεως, ὡς τι προῖον ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν ὄντων τῇ εἰσηγήσει καὶ ἐπισπορᾷ τοῦ διαβόλου⁶⁵.

(Συνεχίζεται)

65. Βλέπε ὅσα χαρακτηριστικῶς λέγει περὶ ἁμαρτίας ὁ ἱερός Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: «Αὕτη γὰρ (ἡ ἁμαρτία) οὐ φυσικὴ ἐστίν, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ἡμῶν ἐνσπαρεῖσα, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου ἐπισπορᾶς ἐν τῇ ἡμετέρῃ προαιρέσει ἐκουσίως συνησταμένη, οὐ βία ἡμῶν κρατοῦσα» ("Ἐκδοσις ἀκριβῆς ὀρθ. πίστεως III, M.P.Gr. 94, 1081B).